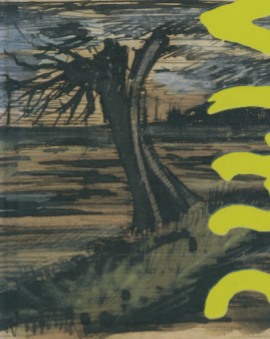

... moet - het is zo
... in de aquarel zelf is ge

... het zw
... in de aquarel -
... Nu adviseer, en g
... arteljk om lach d
... dus ben dan ee
... an werk - vol
... versse Kwaadaardig
... ar op mijn hoofd
... en hand met

VAN GOGH

en zijn brieven

Leo Jansen

VAN GOGH MUSEUM

Van Gogh en zijn brieven

VAN GOGH

en zijn brieven

Leo Jansen

Tweede, herziene druk

VAN GOGH MUSEUM

moet - ...
de aquareel zelf is geen zwart dan in gebroken toestan

...deelsje het zwart + donkerst is zomen de gra
...de aquareel - donker groen bruin

Nu adieu, en geloof me dat sommyle
... om loch dat de lui my ^{die} eigent
... hen dan een vriend van de natuur van
werk - ook van menschen vooral / ver
... se kwaadaardigheden ^{en absurditeiten} ~~wat~~ waaraan
... op mijn hoofd deukt. En - lot je
... hand uit

W. L.

Vincent

VINCENT VAN GOGH LIET DE WERELD niet alleen een veelheid aan mooie schilderijen en tekeningen na, hij is ook de schrijver van de meest fascinerende kunstenaarscorrespondentie die we kennen. Grote kunstenaars lieten zich door de rijkdom van zijn artistieke en levensbeschouwelijke ideeën inspireren, schrijvers verklaarden de aangrijpende *documents humains* tot wereldliteratuur. Al meer dan een eeuw laten lezers en liefhebbers zich meeslepen door het verhaal van de opstandige zoeker.

Tijdens zijn leven (1853-1890) zagen een paar mensen in Van Goghs directe omgeving al dat hij originele opvattingen had en dat hij ze op een karakteristieke manier wist te verwoorden. Binnen drie jaar na zijn dood verschenen lange fragmenten in het toonaangevende Franse kunst- en literatuurtijdschrift *Mercure de France*. De Duitse vertaling van die brieffragmenten werd in het eerste decennium van de twintigste eeuw bij duizenden verkocht. En toen in 1914 het leeuwendeel van de brieven verscheen in de driedelige uitgave *Brieven aan zijn broeder* bereikte het geschreven oeuvre van de baanbrekende schilder definitief een groot publiek.

1
Brief aan Theo, detail
Den Haag,
31 juli 1882
(152)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

Vincent van Gogh was een gecompliceerde persoonlijkheid met een veelzijdig gedachteleven. Wie deze kunstenaar wil leren kennen, moet zich dus ook verdiepen in zijn brieven. En lezen. En herlezen. In dit boek staat daarom de briefschrijver Van Gogh centraal. We kunnen hem niet dichter naderen dan door zijn brieven onder de loep te nemen – figuurlijk en letterlijk.

BIJZONDERE BRIEVEN

De gedachte dat de kwetsbare brieven van een zo groot kunstenaar uit de negentiende eeuw de tand des tijds hebben weerstaan, is troostend. Maar het is geen uitzondering: van tijdgenoten en vrienden van Van Gogh, zoals Paul Gauguin, Camille en Lucien Pissarro en Henri de Toulouse-Lautrec, bleven ook brieven bewaard. Die boeien ons door het licht dat ze werpen op hun levens, ambities en omstandigheden. Maar er gaat niet het overrompelende effect van uit dat Van Goghs brieven hebben. Waarin schuilt de magie van de schrijvende Van Gogh?

Het antwoord op zulke vragen is nooit enkelvoudig. Voorop staat dat Van Goghs levensverhaal ronduit uniek is. De brieven die dat verhaal uit de eerste hand vertellen, leveren als vanzelf een aangrijpende autobiografie op: zijn twaalf ambachten en dertien ongelukken en de omzwervingen door Nederland, Engeland, België en Frankrijk die daarmee samenhangen; de godsdienstijver en *imitatio Christi* die hem een paar jaar lang obsederen; de ontbolstering van zijn kunstenaarsroeping op zijn 27e jaar; het gevecht om pen en penseel meester te worden terwijl hij zich in zijn omgeving onmogelijk maakt; de verbazingwekkende artistieke metamorfose die hij in Parijs bereikt; en, tot slot, de perioden van psychische malaise die de laatste jaren van zijn leven tekenen voordat hij zichzelf het leven beneemt.

Van Gogh kon goed schrijven. Hij mag dan hebben geworsteld om te leren tekenen en schilderen, de gave van het woord was hem aangeboren. Een groot deel van zijn brieven gaat over kunst, zowel die van anderen als die van hemzelf. Maar hij verdiepte zich ook in metafysische en ethische vragen en hij dacht na over menselijk gedrag en ontwikkelingen in de maatschappij. Over zulke onderwerpen schreef hij op een aanstekelijke manier

12.
1
Theo,

Dank voor je brief,
het doet mij ginnegen dat je
weer goed daggskomen zijt.
Ik heb je de eerste dagg ge-
mist & het was mij vreemd
je niet te vinden als ik omid-
dagg thuis kwam.

Wij hebben prettige dagg sa-
men gehad, en tusjchen de
druppeltjes door doch nog al
eens gewandeld & het een en
ander gezien.

Wat vreeselijk weer, je zult
het wel benauwd hebben
op de wandelingen naar
Vds. wijk. Gisteren is het hard
braverij geweest te gelegentheid van
de tentoonstelling, maar de illumina-
tie & het vuurwerk zijn uit-
gesteld, om het slechte weer, het
is dus maar goed dat je niet
gebleven zijt om die te zien. Groeten
van de familie Horanebeck & Roos.
Steeds je lief. Vincent

en hij weet zijn lezer direct binnen te voeren in zijn leef- en denkwereld. Zijn taalgebruik is beeldend en trefzeker; er is een sterke persoonlijkheid aan het woord. Vaak voelt hij zich, al dan niet terecht, door zijn omgeving onderschat of tekortgedaan, en dat is voor vrijwel elke lezer een punt van herkenning, evenals terugkerende thema's als geldgebrek, eenzaamheid, behoefte aan liefde. Het lijkt paradoxaal, maar Van Goghs uiterst persoonlijke correspondentie ontstijgt het individuele en heeft zo een universele strekking die ook grote literatuur heeft.

De originele brieven, ten slotte, brengen de schrijver erg dichtbij. Ze laten zien hoe zijn handschrift over de jaren veranderde, en hoe het soms ook binnen dezelfde brief kan verschillen. Soms zijn we getuige van Van Goghs heftige gemoedstoestand, die zich verradt in toegevoegde of juist geschrapte woorden en regels, of in onderstreepte en dik geschreven passages. En niets is symbolischer voor 'de kunstenaar aan het woord' dan de vele mooie schetsjes die Van Gogh in zijn brieven maakt om weer te geven welke tekeningen of schilderijen hij onder handen had.

HET BEGIN

'Waarde Theo'. Dat is de eenvoudige en vertrouwelijke manier waarop Vincent van Goghs correspondentie opent in september 1872 (2). Nog honderden keren zal hij zich tot zijn broer Theo richten om hem in vertrouwen te nemen over de dingen die hij beleeft, ziet en leest. Hij is als jongste bediende in opleiding bij de Franse internationale kunsthandel Goupil, eerst vier jaar in het filiaal in Den Haag, daarna nog een jaar of drie afwisselend in Londen en Parijs (3). Hij verkeert dagelijks tussen kunstwerken en is bovendien een fervent museumbezoeker. Uit Londen schrijft hij in juli 1873: 'De Engelse kunst trok mij in 't begin niet erg aan, men moet er aan wennen. Er zijn echter knappe schilders hier, o.a. Millais die "The Huguenot", Ophelia &c. heeft gemaakt, waarvan je de gravures wel zult kennen, dat is zeer mooi. Dan Boughton, van wien je de "Puritains allant à l'église", in onze Galerie photographique, kent, van hem heb ik zeer mooie zaken gezien. Verder onder de oude schilders Constable, dat is een landschap-

3
Portretfoto van
Vincent van Gogh,
ca. 1873
Van Gogh Museum,
Amsterdam

schilder die een jaar of 30 geleden leefde, dat is prachtig, het heeft iets van Diaz en Daubigny, en Reynolds en Gainsborough die vooral zeer zeer mooie vrouwenportretten hebben geschilderd en dan Turner naar wien je wel gravures zult gezien hebben. Er wonen enkele goede Franse schilders hier, o.a. Tissot, naar wie verscheidene phot. in onze Gal. fotogr. zijn, Otto Weber en Heilbuth. De laatste maakt tegenwoordig juweelig mooie schilderijen in den trant van dat van Linder.' Elders somt hij een lange reeks van schilders op van wie hij 'bizarde veel' houdt (4).

Voor literatuur koestert hij eenzelfde enthousiasme en gretigheid. Leesimpressies, adviezen en overgeschreven gedichten wisselen elkaar af. Hij kan niet laten Theo aan te sporen om dezelfde dingen te gaan zien of te lezen. In augustus 1874 schrijft hij: 'Koop van 't geld dat je van mij hebt Alphonse Karr "Voyage autour de mon jardin", doe dat bepaald, ik wil dat je dat leest.'

Soms gaat zijn enthousiasme gepaard met vaderlijke aansporingen aan de jongere broer, iets wat kenmerkend is voor de rolverdeling in die vroege jaren: 'Je moet maar dikwijls naar 't museum gaan, het is goed dat je ook

Ik schrijf hieronder enkele
namen van schilders van
wie ik bijzonder veel houdt.
Schaffer, Delaroche, Hébert
Hamon

Leys, Tissot, Laye Boughton
Millaud, Thys, Maris, de Groux
de Brackeleer jr

Millet, Jules Breton, Feytaud
Eugène Feytaud, Brion Junot
George Soral, Israels Anker
Knaus, Vautier, Jourdan
Jalabert, Antigna, Compt. Lullin
Rochnoffen, Meissonier, Zamacois
Madrazo, Ziem, Bonclier
Gerome, Fromentin, de Tournemine
Fasini

Decomp, Bonington, Diaz
Th. Rousseau, Troyon, Dupré
Paul Huet, Corot, Schreyer
Jacque, Otto Weber, Daubigny
Wahlberg, Bernier, Emile Breton
Chenu, Cesar de Cock, Mlle Collart
Bodmer, Rockkock, Schelfhout,
Weis'bruch & last not least
Maris & Manne

Maar ik zou zoo doorkunnen
gaan, ik weet niet hoe lang,

de oude schilders kent, & als je gelegenheid hebt lees dan over kunst en lees vooral ook de tijdschriften over kunst, Gazette des Beaux Arts &c. Als er gelegenheid is stuur ik je een boek van Burger over de museums van den Haag & Amsterdam, als je het uit hebt zal er wel eens gelegenheid zijn het mij terug te sturen.'

Ook doet hij in die periode verslag van een diepe liefde voor de natuur en het landschap; hij wandelt graag urenlang buiten de stad. In Londen moet hij dus schipperen: 'Ik wandel hier zooveel ik kan, maar heb het zeer druk. 't Is hier prachtig mooi (al is 't in de stad). In alle tuinen bloeien de seringen & meidoorns & goude regens &c. & de kastanjeboomen zijn prachtig.– Als men waarachtig van de natuur houdt dan vindt men 't overal mooi. Maar toch verlang ik soms zoo naar Holland & vooral naar Helvoirt.'

Zo bieden de brieven van de jonge Van Gogh een overzicht van de manier waarop hij zich intellectueel vormde, en hoe hij kunst en literatuur gebruikte om zichzelf te ontdekken en te definiëren – iets wat essentieel is om hem later als kunstenaar te kunnen begrijpen.

Als Theo drie jaar na Vincent ook bij Goupil gaat werken, zijn de aan elkaar verknochte broers werkelijk lotgenoten. Ze hebben dezelfde interesses, maar we weten niet goed wat Theo's aandeel in de uitwisseling was; er zijn van vóór 1888 vrijwel geen brieven van hem aan zijn broer bewaard. Echt intieme onderwerpen, zoals 'de vrouwenkwestie' (de vraag hoe jongemannen als zij zich moesten verhouden tot de vrouwelijke sekse en wat ze verwachtten van een eventueel huwelijk en hun toekomstige echtgenotes), zijn te gevoelig om aan het papier toe te vertrouwen; ze worden hooguit summier aangeduid en alleen onder vier ogen besproken als ze elkaar treffen tijdens bezoeken aan het ouderlijk huis, vaak met Kerstmis. In oktober 1876 schreef Vincent: 'Wat zal het spoedig winter zijn, 't is toch gelukkig kersmis in den winter is, daarom is mij den winter liever dan enig anderen tijd van het jaar, kersmis en oudejaar is zelfs meer dan den herfst. Wat zal het heerlijk zijn om dien Theems af te varen en de zee over, en dan die vriendelijke hollandsche duinen en het torentje dat men reeds van zoo heel uit de verte ziet.– Wat zien wij toch weinig van elkaar jongen en wat zien wij

5
Vincent van Gogh,
Tuin te Etten, 1888
Hermitage,
Sint-Petersburg

6
Persoonlijk devies
in een brief aan Theo
Dordrecht,
26 februari 1877
(103)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

weinig van onze ouders.' Die hang naar het warme nest van het gezin komt keer op keer in Vincents brieven uit de vroege jaren tot uitdrukking. En het keert als onvervalst jeugdsentiment weer terug als hij later in Zuid-Frankrijk probeert vanuit zijn herinnering te werken (5).

DE MOEILIJKE JAREN

'Er is stille weemoed, ja zeker, Goddank, maar ik weet niet of wij die al mogen hebben, gij ziet ik zeg wij, ik evenmin als gij.– Pa schreef mij laatst "Weemoed doet geen pijn, maar doet ons de dingen met een heiliger oog bezien". Dat is de echte "stille weemoed", het fijne goud, maar zoover zijn wij nog niet, nog lang niet.– Laat ons hopen & bidden dat wij zoover mogen komen.' In 1874-1875 klinkt een steeds melancholischer wordende toon in de brieven door; het is de opmaat voor de religieuze periode van de ruim twintigjarige Van Gogh, die in het voorjaar van 1876 wordt ontslagen bij Goupil. Terwijl hij daarna in meerdere richtingen een baan probeert te vinden – van boekhandelsbediende en hulponderwijzer tot evangelist – nemen

And thou too, who'se a thousand art
That readest this brief psalm
As one by one thy hopes depart
Be resolute and calm.

O, fear not in a world like this
And thou shalt know ere long
Know, how sublime a thing it is
To suffer and be strong.

As being sorrowful yet always rejoicing
Als droevig zijnde maar altijd blijde

After years of city toil
I hear the old church bells
They sing a strange new song
Whilst the old song in my memory dwells.
A strange new song, with strange new words
That many sorrows bring
And sorrowful I once again
I will rejoice at what they sing.

En gij zoo vernemen gij led gja in uwe binnen kanten
de den geesten heilende bid lot uw vader die in het ve
gen ziel. - Zelft het kerkje en werd in omgeveel, op
men de meneten niet geien warte, en uw vader die
het verborg in taal wat led te en het openbaar verget
wy weten niet wat wij hebben zulten maar de geest zelf
waar ons met onmultiplicite inculingen opbut ons g
niet aplande nummer one die een klerend wirt
worden geeft als de barve. - (Brended gij zoren gij
God den geest, een zyppe zorno sulgecomen in uwe k
die in goro troest. ^{de} de vader - ^{de} de vader weel met gij
moede hett volk van gij hem heb

He kint verhouwt zich aan syn vader
Dat is die vader waard. -
in vader loch was hebt gij nader
In hemel of op aird.

On this man will I look, saith the Lord, even on
him that is poor and needy and sorrowful and
that humblyeth at My word.

En Hij ging in het middelen
van hen door en zocht Myne
ere is nog niet gekomen. -

Vader my bedden ik niet dat Gij ons uit de wereld weg neemt maar dat
Gij ons beraast voor den boze. -
De Heer is un beraster De Heer is uwe schaduw aan uwe rechterhand
De Heer is niet verre van een iegelyk onse.
Als een led by di dan byden alle leden mede. - Verbind Gij o Heer
ons ommy aan elkaar en laet de desote tot u den hand meer en
meer versterken. -
En Mozes nam den staf Gods in de hand. -
De duivel is novit een zwart of men kan hem nog wel onder de
ogen zien. -

In het koninkryk der stemelen kwam in synen
een worden gij met ten keuzelyk gegeren. In Christus is
noch men met vrom men Hy is alles en ore allen. -

De zelfde mond die sprak "we sprekt uis de duiven" liet er ook
spraken volen: en voorzigtig als de slangen. -

Kapitel allen lot My gij die verward en bitter gyl en ducht en ver
Went in gyl jult op de keel tegen My dat ik zacht linnend ben en
doring van keel want myn jult is niet en myn keel is licht zacht linnend
My will hinnen die verwarden zacht zacht en in een zypen keel in op
Zoo wie met haat volk zelf eigen leuen alze henn My in beslept

bijbelse toespelingen en citaten in zijn brieven een steeds opvallender plaats in; de woorden 'droevig maar altijd blijde' uit de tweede brief van de apostel Paulus aan de Korintiërs verheft hij tot zijn persoonlijk devies, niet alleen in het Nederlands maar ook in het Engels (6). Deze verschuiving is te zien in zijn lectuur en hij dweept nog meer dan voorheen met de religieuze schilderijen van Ary Scheffer, vooral *Christus consolator* (7). Hij heeft er een prent van op zijn kamer hangen en geeft er meerdere cadeaus aan familieleden.

Zijn vader, zelf dominee, vindt dat zijn zoon wel wat overdrijft in zijn geloofsijver en een van zijn zusters noemt hem zelfs een 'kerkdraver'. Van Gogh doorspekt zijn brieven met teksten uit de bijbel of uit gebeden- en gezangenboeken. 'Gaat Gij wel eens naar het Avondmaal. Zoo wie gezond zijn hebben de medicijnmeester niet van node maar die ziek zijn. [...] Wees niet bang om s'avonds als Gij wandelt en er niemand in de buurt is eens een psalm te zingen: t'Hijgend hert der jagt ontkomen, of O mijn ziel wat buigt ge u neder, of Middelpunt van ons verlangen, of Ik weet aan Wien ik mij vertrouwde. De jaren tussen 20 en 30 zijn vol gevaren van allerlei aard,

vol grote gevaren, ja gevaren voor zonde en dood maar ook vol licht en troost van God. Al worstelende zult Gij boven blijven en als zij voorbij zijn zult Gij er met weemoed aan terugdenken en zeggen, t'was toch wel een goede tijd.'

Door zijn godsdienstfanatisme raakt Van Gogh steeds verder van zijn oude omgeving verwijderd. Ook letterlijk: eind 1878 vestigt hij zich in de Borinage, een arme mijnstreek in België waar hij in grote armoede leeft. De handvol brieven uit die tijd, met tegenzin geschreven, spreken boekdelen: hij voelt zich verweesd, heeft geen perspectief en zit op een dood spoor. Hij heeft zich inmiddels afgekeerd van alles wat maar zweemt naar 'officiële' godsdienst of kerk. Het ergst is nog dat hij van Theo vervreemd is. Een triest dieptepunt is de opening van een lange brief die hij aan Theo schrijft in de vroege zomer van 1880, als hij worstelt om uit zijn uitzichtloze situatie in de Borinage te komen: 'Waarde Theo, Ik schrijf je met lichte tegenzin, omdat ik het zo lang niet gedaan heb, en wel om tal van redenen. Tot op zekere hoogte ben je voor mij een vreemdeling geworden en ik ben het voor jou ook, misschien wel meer dan je denkt; misschien is het voor ons beter niet zo door te gaan. Het is mogelijk dat ik je zelfs nu nog niet geschreven zou hebben, ware het niet dat ik verplicht, genoodzaakt ben je te schrijven. Als jij, let wel, jijzelf me niet daartoe genoodzaakt had. Ik heb in Etten gehoord dat je vijftig francs had gestuurd voor mij; welnu, die heb ik aangenomen. Natuurlijk met tegenzin, natuurlijk met een nogal melancholiek gevoel, maar ik zit op een soort dood spoor, in de penarie, wat kan ik anders doen? En ik schrijf je dus om je ervoorte bedanken. Ik ben, zoals je misschien weet, terug in de Borinage. Pa zei me dat ik beter in de omgeving van Etten kon blijven; ik heb neen gezegd en ik geloof dat ik daar het beste aan gedaan heb. Onwillekeurig ben ik in de familie min of meer een soort onmogelijk en verdacht persoon geworden, hoe dan ook iemand die men niet vertrouwt; hoe zou ik dan op enigerlei wijze van nut kunnen zijn voor wie dan ook? Daarom ben ik geneigd te geloven dat het vóór alles gunstig en de beste en verstandigste oplossing is dat ik wegga en op gepaste afstand blijf, alsof ik niet bestond.' Later noemt hij deze donkere periode 'een paar jaar

die ik van me zelf moeielijk kan begrijpen, toen ik door godsdienstige ideeën – een soort mysticisme in de war ben gebracht’.

Toch krijgt het briefschrijven in deze periode een nieuwe betekenis, misschien juist door de strijd die hij dan voert met zichzelf en met de tradities waarin hij was grootgebracht. Zolang alles goed ging, waren zijn brieven weinig meer dan een middel voor uitwisseling en mededelen. Maar vanaf 1877 wordt merkbaar dat het formuleren en het uitwerken van zijn eigen opvattingen en gedachten een minstens zo belangrijke drijfveer zijn en dat het schrijven een doel op zichzelf is geworden. Waren de brieven voorheen nog betrekkelijk kort, nu worden ze aanmerkelijk langer en hun stijl is meer betogend en veel karakteristieker. De brieven worden een integraal deel van Van Goghs zoektocht.

KUNSTENAAR

De crisisjaren eindigen in de zomer van 1880, als Van Gogh vrij plotseling uit het dal klimt. Hij heeft zich op suggestie van Theo voorgenomen tekenaar of illustrator te worden voor geïllustreerde tijdschriften, die destijds snel in aantal en populariteit toenamen. Vanaf dat moment vormen de brieven het geschreven complement van zijn kunstenaarsloopbaan.

Lange tijd volgt hij in artistiek opzicht het voorbeeld van Jean-François Millet en Jules Breton, die de arme en eenvoudige Franse landarbeiders geïdealiseerd hadden uitgebeeld (8). Eén uitspraak (uit vele) zegt voldoende: ‘Millet is – VADER Millet, n.l. raads- en leidsman in alles, voor de jongere schilders.’ Aan de kunstenaars van de Haagse School ontleent Van Gogh de stemmigheid van het landschap en een grijzig, nogal somber palet. Anton Mauve was een van de beroemdste voormannen van deze richting. Hij had Van Gogh bovendien de eerste beginselen van het schilderen bijgebracht (9).

Omdat Theo hem financieel steunt, voelt hij de plicht regelmatig verslag te doen van zijn verrichtingen en vorderingen en wil hij toetsen hoe Theo daarover denkt. Zoals hij dat altijd al had gedaan, werkt hij onafgebroken aan zijn autodidactische vorming als kunstenaar; gepassioneerd en soms geobsedeerd. ‘Op dit oogenblik heb ik niet minder dan 7 of 8 stuks

8

Jules Breton,
De overlevenden, 1868
The Metropolitan
Museum of Art,
New York

9

Anton Mauve,
Botschuit op het
strand, 1882
Gemeentemuseum,
Den Haag

10

Schets in brief
aan Theo
Den Haag, ca. 27 juni
1883 (157)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

11

Vincent van Gogh,
Kop van een vrouw,
1882-1883
Van Gogh Museum,
Amsterdam

12

Brief aan Theo
Drenthe, 28 oktober
1883 (400)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

teekeningen onderhanden van 1 meter zowat in afmeting, dat ik dus tot over de ooren in 't werk zit zult ge u wel kunnen denken. Maar ik heb zoo'n hoop juist door dezen tijd van sjouwerij mijn hand wat vaardiger te maken. Zoo bijvoorbeeld begint den tegenzin die ik had om met houtskool te werken met den dag meer weg te gaan. Dat ligt ook daaraan dat ik er iets op gevonden heb om de houtskool te fixeeren en dan met iets anders, b.v. drukinkt, er overheen. Ziehier een krabbeltje van aardappelwroeters, maar ze zitten iets verder uiteen op de tekening.' En hij geeft een schetsje van de tekening.¹⁰

Een inzet van 100 procent was voor Van Gogh niet genoeg. De brieven uit de vroege jaren 1880 getuigen stuk voor stuk van die gedrevenheid en het is alom kunst wat de klok slaat: zowel zijn eigen werk als schilderijen, tekeningen en prenten van anderen. Hij oefent zich onophoudelijk met potlood en penseel, 'haast geen tijd nemende zelfs om te eten of te drinken', en hij loopt de wijde omgeving af op zoek naar landschappen en karakteristieke figu-

37 om een half jaar medelustheid te veroorzaken
waarna men toch eindelijk ziet dat men niet zek
had moeten laten desoudereren -
Van twee personen ken ik den jachtstryd tusschen
het ik ben scheider en ik ben geen scheider.
Van Rappard en van myself - een stryd somo lang
een stryd die juist is dat wat het andersheid is tusschen
ons en zekere anderen die minder zekere het opnemen
voor om zelf hebben wy het somo beruend aan 'eend
eener melankolie een liefje licht een liefje vooruizing
zekere anderen hebben minder stryd ~~over~~ overhan
menschen mogelijkheid doch het ~~met~~ persoonlijk
karakter ontwikkelt zich ook minder. Gy zoudt ook
den stryd hebben en ik zie weet van uw zelf dat gy
het gewaar om voor lui die zinnen twyfel magt beste
intenties hebben van strak te worden gebracht -
Als als in u zelf ziet u gy het geen scheider - scheider
dan juist Kerk en die dom bedrukt ook moer
stechts daardoor - Wie als hy dat veel gaat naar
vrienden en yn nood klaagt verliest als van
yn mannelijkheid als van het beste wat in hem is -
Wv vrienden kunnen slechts yn bezoeken die
zelf daarvan vechten door eigen voorbeeld van
actie ~~te~~ ^{by} actieve in te opwekken -

ren (12). Al snel wil hij ook met kleur werken en hij discussieert met Theo over de verkoopbaarheid van zijn werk: 'Verdenk mij vooral niet van onverschilligheid omtrent het verdienen, de naasten weg daartoe in te slaan is 't geen ik bedoel. Mits het tot werkelijke en blijvende verdienste zij die ik voor mij slechts in 't verschiep zien kan op conditie er iets waarachtig goeds in mijn werk komt, niet door uitsluitend werken op verkoopbaarheid – dat men later bezuren moet – maar door oprechte studie van de natuur. [...] Maar was het dat gij zeidet: werk op die bosgezigtjes of landschappen of marines, dan hoeft dat grooter en ernstiger dingen niet te verhinderen en zou ik daar niet op tegen hebben. Alleen ik zou moeten weten dat zij de penselen, de verf, het doek waard zijn en 't geen geldverspillen is er veel te maken maar de kosten er weer uit zijn te halen.'

Theo was inmiddels filiaalhouder van Goupil in Parijs, een vooraanstaande positie; via die weg hoopte Vincent belangstelling voor zijn werk te vinden. Maar het duurt hem veel te lang voordat Theo de kwaliteit goed genoeg vindt. De broers maken meerdere perioden van onenigheid mee, bijvoorbeeld wanneer Vincent in 1882 met de prostituee Sien Hoornik gaat samenwonen en eindelijk iets van huiselijkheid vindt (11); en opnieuw als Vincent zijn broer probeert over te halen zijn aanzienlijke positie in Parijs op te geven en net als hijzelf schilder te worden. Financiële bezwaren wuifde hij weg en Theo's twijfel of hij genoeg aanleg had, was voor Vincent geen reden om de poging niet te wagen: 'Erreur de point de vue ware het mijns inziens indien gij Parijsche zaken doorzettet. Dus conclusie: twee broers schilder. Of het in uw natuur ligt? gij zoudt wel eens bezig kunnen zijn hard en onvruchtbaar te strijden tegen de natuur in juist door het te betwijfelen of ge kunt en daardoor uw vrijwording zelf belemmeren. Ik weet daar helaas het mijne van.' Overbodig te zeggen dat Vincents plan van alle realiteitszin gespeend was. Deze episode is een van de meest sprekende waar het gaat om Van Goghs rechtlijnigheid en egocentrisme – want ook dat waren sterk ontwikkelde kanten van zijn karakter en oorzaken van veel controverse.

DE FRANSE JAREN

De zogenoemde Hollandse jaren van Van Gogh, die als zijn leerjaren beschouwd kunnen worden, eindigen eind 1885 als hij via een kort verblijf in Antwerpen naar Parijs gaat. Zodra hij daar in maart 1886 bij zijn broer intrekt, vervalt de noodzaak tot schrijven. Er zijn dan ook weinig brieven uit de jaren 1886-1887. Dat is jammer, omdat het de tijd is waarin hij zijn beslis-

13
Eugène Delacroix,
Christus op het meer
van Genesareth, 1853
The Metropolitan
Museum of Art,
New York

sende artistieke verandering doormaakt. In het Louvre bestudeert hij het werk van Eugène Delacroix, wiens kleurentheorie hij met behulp van kunstenaarsleerboeken al had bestudeerd in Nederland; zijn Christus op het meer van Genesareth noemde hij 'geniaal' (13). Hij maakt kennis met de Parijse avant-garde en raakt bevriend met onder anderen Emile Bernard, Paul Signac en Henri de Toulouse-Lautrec (14). Hij sluit zich bij hen aan en weet zijn palet radicaal te vernieuwen. Maar veel uit die cruciale jaren blijft in nevelen gehuld.

Pas als hij in het voorjaar van 1888 afreist naar Arles (Zuid-Frankrijk), wordt de correspondentie weer op het oude intensieve niveau hernomen. We lezen dan een in veel opzichten gerijpte Van Gogh. Hoewel nog altijd zoekende, is hij artistiek meer volwassen en zelfverzekerder geworden. Een ander verschil is dat de verhouding met Theo gelijkwaardiger is; de spanningen van weleer maken plaats voor wederzijds begrip en solidariteit.

De kern van Vincents artistieke programma is samen te vatten in een paar woorden: kleur en portret – wat overigens niet wegneemt dat hij in Arles vooral landschappen schildert: 'Ik wil figuren maken, figuren en nog eens figuren, het is sterker dan mezelf, die serie tweevoeters vanaf de baby tot aan Socrates en van de vrouw met zwart haar en blanke huid tot de vrouw met geel haar en steenrood gelaat, verbrand door de zon. Ondertussen maak ik vooral andere dingen.'

Daarnaast is hij gepreoccupeerd met de vernieuwing van de kunst en met de mogelijkheden voor samenwerking tussen kunstenaars. De overspannen verwachtingen als Gauguin (16) bij hem zijn intrek zal nemen in het Gele Huis, de moeite die Van Gogh zich getroost om het huis voor de grote meester in te richten met huisraad en een reeks van schilderijen – het is allemaal op de voet te volgen (15, 17). Gauguin, die eind oktober 1888 in Arles arriveert, verlaat het stadje al na twee maanden nadat het tot een uitbarsting is gekomen: de twee temperamenten waren psychologisch en artistiek onverenigbaar (18).

Dan begint de periode waarin de teleurgestelde Van Gogh geplaagd wordt door psychische crises. In eerste instantie moet hij zich enkele malen

14
Henri de Toulouse-Lautrec,
Portret van Vincent van Gogh, 1887
Van Gogh Museum,
Amsterdam

16

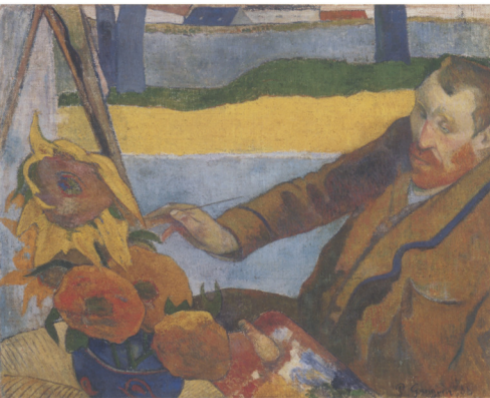
Paul Gauguin,
Zelfportret met
portret van Bernard,
'Les misérables', 1888
Van Gogh Museum,
Amsterdam

17

Schets in brief
aan Theo
Arles, 1 mei 1888
(502)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

J'ai peiné sur des plans / pourtant je viens de
l'envoyer un rouleau de petits dessins à la
plume une douzaine j'en crois / Par où tu verras
que si j'avais cessé d'espérer, j'aurais cessé de
travailler / Tu y trouveras un croquis
hâtif sur papier jaune
une pelouse dans laquelle
qui se trouve au bord à l'entrée
de la ville. et au fond
d'une bahaïe de papier
près comme ceci -
Oh bien - j'ai augmenté
loui l'aile droite
de cette construction qui contient 4 pièces
ou plutôt deux avec deux cabinets

laten verplegen in het plaatselijke ziekenhuis. In mei 1889 laat hij zich vrijwillig opnemen in de psychiatrische inrichting van het vlakbij gelegen Saint-Rémy. De toon van de brieven wordt somberder, hij verliest zijn oude strijdvaardigheid en beschouwt zijn inspanningen voor de schilderkunst als onbelangrijk, ondanks het feit dat hij onder kunstenaars en in de kunst-critiek steeds meer naam begint te krijgen. In maart 1889 schrijft hij zijn broer: 'Nu eens onnoemelijke innerlijke angsten, dan weer momenten dat

18
Paul Gauguin,
Portret van Van Gogh,
ziet bloemen
schilderd, 1888
Van Gogh Museum,
Amsterdam

de sluier van de tijd en van de onvermijdelijkheid der dingen heel even opgelicht leek te worden. Natuurlijk, uiteindelijk heb je gelijk, volkomen gelijk – zelfs als je ruimte laat voor hoop, is het waarschijnlijk toch zaak de intrieste werkelijkheid te aanvaarden.’ Tien maanden en meerdere inzinkingen later heet het: ‘Enfin, één ding is zeker: het gaat er niet om uit de hoogte te doen of veel hoop te hebben voor de toekomst. Laten we de vreselijke werkelijkheid nemen zoals die is en als ik de schilderkunst moet laten voor wat ze is, zou ik dat doen, denk ik.’ Het lezen van deze laatste brieven is een ontroerende en tegelijkertijd pijnlijke ervaring, omdat we er getuige van zijn hoe depressies en opflakeringen van hoop elkaar afwisselen. Het is des te schrijnender omdat wij de afloop kennen: de terugkeer naar de landelijke omgeving van Parijs kan hem mentaal niet genezen en in de velden van Auvers-sur-Oise schiet hij zich op 27 juli 1890 in zijn borst. Twee dagen later overlijdt hij, in het bijzijn van Theo.

DE CORRESPONDENTEN

Omdat Theo (19) al die jaren de grote vertrouweling was en de meeste van de bewaard gebleven brieven aan hem gericht zijn, kan de indruk ontstaan dat Van Gogh aan niemand anders schreef en dat hij nooit eens een brief ontving. Niets is minder waar. Het lijstje van overgeleverde brieven laat zien dat er zo'n 820 brieven van Van Gogh zijn, en daarvan waren er ongeveer 650 aan Theo gericht (zie p. 81). Er zijn dus ruwweg nog 170 brieven bekend die hij aan anderen schreef. Ze laten Van Gogh zien in andere verhoudingen dan die tot zijn broer. Hij stemde niet alleen zijn toon en stijl, maar ook het referentiekader – voorbeelden, vergelijkingen – af op degene aan wie hij schreef. Als we ons beperken tot de kunstenaarsjaren 1880-1890 moeten drie correspondenten beslist apart genoemd worden.

De brieven aan Anthon van Rappard (1858-1892) uit de periode 1881-1885 vormen een prachtige staalkaart van Van Goghs kunstopvattingen tijdens zijn leerjaren en van de artistieke problemen die hij probeerde te overwinnen. Van Rappard was een jonge Nederlandse schilder die in het najaar van 1880 met Van Gogh in aanraking kwam in de cirkel rond de kunstacade-

20

Portretfoto van
Anthon van Rappard,
ca. 1880
Van Gogh Museum,
Amsterdam

21

Brief aan Anthon
van Rappard, detail
Den Haag,
ca. 18 januari 1885
(302)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

> 22

Vincent van Gogh,
De aaszopprinters, 1885
Van Gogh Museum,
Amsterdam

mie in Brussel, toen Van Gogh net besloten had zich aan het kunstenaarschap te wagen (20). Vermoedelijk heeft Theo ze met elkaar in contact gebracht en Van Rappard zou gedurende vijf jaar de enige kunstenaarsvriend zijn met wie Van Gogh uitvoerig over het vak – en dan vooral over de technische kanten ervan – van gedachten kon wisselen. De twee vrienden stonden nog aan het begin van hun weg, maar Van Rappard was daarbij veel academischer ingesteld dan de doe-het-zelver Van Gogh. Dat leidde in hun brieven tot boeiende en soms heftige discussies. Zo schreef Van Gogh met kenmerkende onverzettelijkheid: 'Algemeenheden over techniek treed ik niet in maar wel voorzie ik dat, juist dan wanneer ik in wat ik zal noemen zeggingskracht sterker word dan ik op dit moment ben, de lui niet *minder* maar wel *meer* nog dan nu zullen zeggen dat ik *geen* techniek heb. – Gevolgelijk – wel ben ik 't volkomen met U eens dat 't geen ik zeg in mijn werk van nu ik nog *krachtiger* moet zeggen – en ik sjouw er op in dat opzicht me te sterken – maar – dat dan het algemeen publiek beter begreep – neen. – [...] Werken op techniek dus – MOET men in zoverre men beter, juist, inniger moet zeggen wat men voelt doch

Jk heb van Percy Macquoid een
meisjeskopje, dat prachtig mooi is, gevonden
eene houtman naar een schilderij van ten
andere maan bladen ~~van~~ die ik sedert vond van o.c.

Constant. Fellaks malades au bord du N
Julien Dupré Gardeur de vaches

Smith. A street in South Lambeth

Rudley Boatrace.

Robinson Street in ~~the~~ White Chapel

Green.

Prison in New York

Regamey

Thurstrap Workroom in Salois hospital or home

Abbey Wintergill

Peter Huyverand

Reinhardt Fishermen.

Barnard 6 bladen

Ed. fiere Woodgatherers.

Buchmann ^{Senkeys on} Hampstead Heath

" Gathering poppies

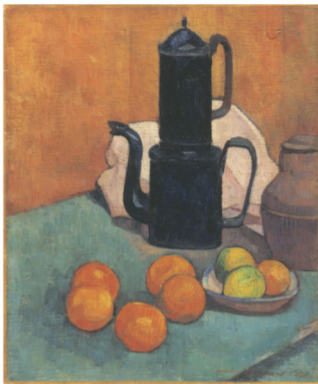
Waller Top gills (Charbonniers)

– met hoe minder omhaal van woorden hoe beter. Doch de rest – hoeft men zich niet mee te occupeeren.' Van Gogh en Van Rappard deelden een passie voor prenten die ze vonden in geïllustreerde tijdschriften, stuurden regelmatig rollen met meerdere exemplaren naar elkaar op en maakten lijsten van wat ze gekocht hadden (21). Van Gogh toont zich zowel van zijn enthousiaste als van

23
Emile Bernard,
Zelfportret met
portret van Gauguin,
1888
Van Gogh Museum,
Amsterdam

24
Emile Bernard,
De Mouze kaffieket,
1887
Kunsthalle,
Bremen

zijn drammerige kant, en het verrast dan ook niet te lezen dat Van Rappard hem een 'drijver' noemde. De briefwisseling eindigde kort nadat Van Rappard De aardappeleters, die Van Gogh als zijn meesterproef beschouwde, als 'niet ernstig gemeend', 'oppervlakkig' en 'nonchalant' had bestempeld (22).

De brieven aan Emile Bernard (1868-1941) uit de periode 1886-1889 zijn net als de brieven aan Van Rappard een typische kunstenaarscorrespondentie (23). De inmiddels gerijpte en gelouterde Van Gogh ventileerde

daarin onafgebroken zijn ideeën over kunst, literatuur en leven, en dat duidelijk met de bedoeling om de vijftien jaar jongere, felle en ambitieuze schilder-dichter Bernard op de juiste weg te houden. Van Gogh koos daarvoor een amicale toon en soms vrijpostig taalgebruik dat we nergens anders in zijn brieven tegenkomen. Zo vervolgde hij na een uiteenzetting over het belang van goede voeding: 'En nu zul je me misschien zeggen dat ik je met dit alles behoorlijk de keel uithang. Dat je naar het bordeel wilt gaan en dat je lak hebt aan de rest. Wel, dat hangt ervan af, maar iets anders kan ik er niet over zeggen. De kunst is lang en het leven kort en wij moeten geduld hebben en proberen onze huid duur te verkopen. [...] Om goed werk te maken, moet je goed eten, goed wonen, van tijd tot tijd een nummertje maken, in alle rust je pijp roken en je koffie drinken.'

Van Gogh geloofde in Bernards talent en liet zich lovend uit over een stillevens, dat hij zelf zou navolgen (24, 25). Ook Bernard was een eigenzinnig type. Hij moet Van Gogh onbekommerd weersproken hebben, zodat de laatste geprikkeld werd tot beider commentaar. Een bijzonder aspect van de brieven aan Emile Bernard – we kennen er nog 22, de laatste is uit 1889 – is dat ze regelmatig ingaan op de tol die de kunstenaar moest betalen om zijn kunst tot volle wasdom te laten komen: hij was noodgedwongen een eenling, onbegrepen in de maatschappij, hij moest zijn liefdesleven ondergeschikt maken aan zijn creativiteit; door zich op de toppen van zijn kunnen te begeven, ondermijnde hij zich psychisch én fysiek. Als ergens het beeld van de romantische kunstenaar bevestigd wordt, is het wel in deze correspondentie.

Van Rappard en Bernard waren vakbroeders. Van Goghs brieven aan zijn negen jaar jongere zuster Wil (1862-1941) zijn meer alledaags en familiair (26). In deze 21 brieven uit de jaren 1887-1890 lijkt hij haar te willen voorbereiden op het 'echte' leven. Zijn eigen teleurstellingen klinken er regelmatig in door. Wil had literaire aspiraties en haar oudere en wijzere broer waarschuwt herhaaldelijk dat het kunstenaarschap een groot offer vergt en tot isolement kan leiden; in elke brief staat wel een leesadvies of iets over de essentie van de moderne kunst. Het is niet toevallig dat een van de briefschetsen die hij voor haar maakte zijn schilderij *Romanlezeres* voorstelt (61, 62).

Hij raadt zijn zus aan haar heil in het gewone leven te zoeken en daaruit te putten als ze wil schrijven: 'vooral vind ik 't een erg zorgvol geval dat gij meent te moeten studeeren om te schrijven.– Neen mijn beste zusje, leer dansen of word verliefd op een of meer notarisklerken, officiers, enfin 't geen onder uw bereik is, doe liever, veel liever een aantal dwaasheden dan hollandsche studie, 't dient glad nergens toe dan om iemand suf te maken en daar wil ik dus niets van hooren.' In de brieven aan Wil schemert ook het heimwee naar Holland door dat Van Gogh in de jaren na zijn crisis voelde, en het is opmerkelijk dat hij weer terugviel op lectuur die hem vroeger had beziggehouden, zoals Dickens en Shakespeare. Die hang naar vertrouwdeheid en geborgenheid in de brieven aan Wil is veelzeggend voor Van Goghs gemoedstoestand.

BEWAARD EN VERLOREN

In de Van Gogh-familie stonden een hechte gezins- en familieband, gezelligheid en onderlinge saamhorigheid hoog aangeschreven. Vanaf het moment waarop Vincent op zijn zestiende jaar als bediende in Den Haag in de kunsthandel ging werken, ver weg van het veilige en vertrouwde Zundert, moet hij elke week aan zijn ouders geschreven hebben. Toen later Theo dezelfde weg ging en hun zusters naar kostscholen gingen of gezelschapsdame werden, ontstond een intensief briefverkeer. Talrijk zijn aanmoedigingen in de trant van: 'Schrijf maar weer eens spoedig' of 'Ben verlangend naar een brief van u' – vaak vergezeld van 'een handdruk in gedachten'. Vincent alleen al moet in die tijd honderden brieven méér hebben geschreven en ontvangen dan die we nu nog hebben. Ook in de latere correspondentie en in de familiepapieren komen vermeldingen voor van verzonden of ontvangen brieven. Als iedereen alle brieven van Van Gogh bewaard zou hebben en hij had niets weggegooid van wat hij zelf ontving, zou het totaal van zijn briefwisseling weleens ruim boven de 2000 brieven gelegen kunnen hebben.

We zullen nooit precies weten hoeveel er verloren gegaan zijn, maar we hebben aan Van Goghs broer Theo te danken dat nog zoveel brieven van de toen nog niet beroemde kunstenaar bekend zijn: Theo was namelijk een

echte bewaarder. Toen hij in januari 1891 overleed – slechts een half jaar na Vincent – trof zijn weduwe Jo van Gogh-Bonger in een kabinetkast ongeveer 650 brieven aan die Vincent hem tussen september 1872 en juli 1890 geschreven had (27). Eigenlijk is Theo Vincents enige echte vriend geweest en gebleven. Dat de gehechtheid tussen de twee broers aan hun intensieve briefverkeer af te lezen was, merkte Jo wel toen ze eenmaal met Theo getrouwd was. Alleen al in de 15 maanden tussen hun trouwdag en Vincents dood had Jo ruim 60 vertrouwde gele enveloppen uit Arles, Saint-Rémy en Auvers-sur-Oise op hun Parijse deurmat zien vallen. In 1914 zou zij deze brieven publiceren in *Brieven aan zijn broeder*, voorzien van een uitvoerige inleiding – een mijlpaal voor de Van Gogh-biografie. Tegenwoordig bevindt ongeveer 95 procent van alle overgeleverde brieven van Van Gogh zich in de collectie van het Van Gogh Museum.

Het is een fascinerende gedachte dat in laden of op zolders van nakomelingen van Van Goghs correspondenten misschien nog bundeltjes brieven liggen te wachten op ontdekking... maar de kans lijkt klein. Omdat Van Gogh al bijna een eeuw een wereldberoemd schilder is en zijn brieven net zo hoog gewaardeerd worden als zijn tekeningen en schilderijen, mogen we aannemen dat iedereen die ook maar een klein beetje, direct of indirect, met zijn leven verbonden was, zijn oude papieren wel goed heeft nagezien. Toch zijn verrassingen – gelukkig – niet uit te sluiten. In 2001 kwam geheel onverwacht nog een onbekende jeugdbrief aan het licht, gericht aan de man die een grote rol speelde in de literaire en artistieke vorming van de jonge broers Van Gogh: H.G. Tersteeg, het hoofd van het Haagse filiaal van Goupil. Vincent moet hem vele tientallen brieven geschreven hebben, maar de nieuw ontdekte is de enige die overgeleverd is: de rest is, zoals een zoon van Tersteeg later in een interview heeft onthuld, verbrand om de kachel op te stoken, samen met honderden brieven van andere kunstenaars.

Wij vinden dat onbegrijpelijk. Maar omdat de meeste contacten op afstand destijds via brieven en briefjes verliepen, had iedereen die ook maar enigszins deelnam aan het maatschappelijke leven al gauw een ballast van honderden, zo niet duizenden brieven. Dan is het wenselijk de boel af en

toe eens op te schonen. Van Gogh, die bovendien vaak verhuisde, deed dat zelf ook, en zo moeten al die brieven die hij kreeg van Theo, zijn ouders, Gauguin, Bernard, Van Rappard en anderen teloorgegaan zijn. Dat hij brieven verbrandde, blijkt uit een korte passage in een brief aan Theo: 'De brief van Gauguin die ik van plan was je te sturen, maar waarvan ik even dacht dat ik hem met andere papieren had verbrand, heb ik naderhand teruggevonden en stuur ik hierbij mee.' In dit geval bleef Gauguins brief, die is overgeleverd, dus onbedoeld gespaard voor het vuur.

Het ligt voor de hand om te concluderen dat Theo Vincents brieven voor het nageslacht bewaarde omdat hij in de gaten had hoe bijzonder ze waren. Maar hij bewaarde ook heel veel brieven van zijn ouders, gezins- en familieleden, en andere vriendschappelijke en zakelijke contacten: daarvan zijn er nog zo'n 2000 bekend, die nu deel uitmaken van de collectie van het Van Gogh Museum. Soms geven ze belangrijke details over Vincent prijs die we niet terugvinden in zijn eigen brieven.

26

Portretfoto van Wil van Gogh, ca. 1882
Van Gogh Museum,
Amsterdam

27

Portretfoto van Jo van Gogh-Bonger en haar zoon Vincent Willem, 1890
Van Gogh Museum,
Amsterdam

Theo was echter kritisch genoeg om te beseffen dat de familiebrieven niet de meest interessante lectuur zouden vormen voor latere generaties. Het was uit liefde en respect voor de schrijvers dat hij er geen afstand van deed; de kinderen Van Gogh werden immers opgevoed met een hoog opgevoerd besef van familiewaarden en aan Theo was die opvoeding bij uitstek goed besteed geweest; daarin schuilt de belangrijkste oorzaak voor het overleven van veel van Vincents brieven.

Dit alles neemt niet weg dat Theo wel inzag dat Vincents brieven een gemiddelde correspondentie ruimschoots overstegen. Toen Vincent als kunstenaar rond 1887-1888 in kleine kring naam begon te maken en sommige kunstcritici zich voor hem begonnen te interesseren, gaf Theo hun in een enkel geval brieven van Vincent te lezen om ze vertrouwd te maken met zijn bijzondere artistieke ideeën. Zo hoopte hij het begrip voor het ongewone werk van zijn broer te vergroten.

DE FRANSE TAAL

De Parijse belangstellenden aan wie Theo Vincents brieven te lezen gaf, konden daarvan profiteren doordat Vincent sinds 1888 in het Frans schreef. Het bood Emile Bernard ook de mogelijkheid om na Van Goghs dood, in de jaren 1893-1897, een reeks van afleveringen met een ruime selectie uit de brieven te laten opnemen in het tijdschrift *Mercur de France*, een initiatief dat heel veel heeft bijgedragen aan de verspreiding van de roem van Van Gogh.

Hij maakte zich het Frans al op jonge leeftijd eigen. In de betere kringen in Nederland, waar Van Gogh in zijn Haagse kunsthandelaarstijd dagelijks mee te maken had, was het Frans destijds de omgangstaal. Zijn middelbare schoolopleiding was beperkt, maar het ligt voor de hand dat hij in Den Haag van zijn werkgever de opdracht kreeg Frans te gaan leren. Sindsdien las hij Franse literatuur. Het Goupil-concern stuurde hem bovendien in totaal – verspreid over meerdere perioden – een jaar naar Parijs om het vak te leren, en hij was in de Borinage langdurig in een Franstalige omgeving geweest. Het verblijf in Parijs, in 1886-1888, dompelde hem geheel onder in de Franse taal, terwijl Theo al sinds 1879 in Parijs woonde en dus ook niet beter wist.

Voor iemand met een zo grote taalvaardigheid en leergierigheid als Van Gogh was het niet meer dan natuurlijk dat het Frans de overhand nam.

Het maakt misschien een nogal wonderlijke, zometer raadselachtige indruk dat twee Hollandse broers met elkaar in het Frans corresponderen. De verklaring geeft Van Gogh zelf in een brief aan zijn zuster Wil: 'als je me in het Frans laat schrijven, dan maakt dat mijn brief echt gemakkelijker voor mij.' Het Frans had dus zijn moedertaal verdrongen, iets wat ook zichtbaar is in enkele brieven die hij in die latere periode nog wel in het Nederlands schreef, bijvoorbeeld aan zijn moeder. Zijn taalgebruik is dan wat houterig en minder vloeiend. In een van de laatste brieven die moeder Van Gogh van haar oudste zoon ontving, las ze bijvoorbeeld: 'Voor mij kon het leven wel eens eenzaam blijven. Aan wie ik het meest gehecht ben geweest heb ik niet anders gespeurd dan als door een spiegel in een duistere rede. En toch het heeft zijn reden dat soms tegenwoordig er meer harmonie is in mijn werk. Het schilderen is iets op zich zelf. Ik las ergens verleden jaar dat een boek schrijven of een schilderij maken gelijk stond met een kind hebben. Dat durf ik me echter niet toeigenen, ik heb altijd gevonden het laatste het natuurlijkst en beste was, alleen als het eens zo was en als het eens gelijk stond. Het is daarom dat ik soms uiterst mijn best doe, al is het dat juist dat werk t'minst begrepen wordt, en het is de eenige band die voor mij 't verleden met het tegenwoordige verbindt.' De duidelijkheid van de redenering heeft hier wel iets te lijden onder Van Goghs verminderde vaardigheid zich in zijn moedertaal uit te drukken.

GEEN DAGBOEK

Velen vragen zich af of Van Goghs brieven licht werpen op zijn zelfmoord, of er tekenen zijn die vooruitwijzen naar de tragische afloop. Merkwaaardig genoeg blijven zijn motieven, ondanks zoveel ontboezemingen, zo goed als verborgen. Vincent was volop aan het werk (30-32), hij schreef geen afscheidsbrief en Theo kon met geen mogelijkheid voorvoelen dat het zo zou gaan toen hij in Parijs de brief ontving die de laatste zou blijken te zijn; ook al omdat er een paar grote briefschetsen in voorkomen die eerder op werk-

Jardin de Daubigny
à gauche un buisson vert et rose
au milieu un parterre
de roses. Droite une cloie au mur et au dessus
un mur en visière à feuillage violet.

lust duiden (28, zie ook p. 92-93). We weten wel dat Vincent zich zorgen maakte om zijn eigen financiële toekomst en die van Theo en diens jonge gezin, omdat Theo overwoog om zich als zelfstandig kunsthandelaar te vestigen, wat een enorm waagstuk zou worden. Uit brieven tussen Theo en zijn echtgenote Jo van Gogh-Bonger weten we dat zij vonden dat Vincent overdreven ongerust was over dit alles, maar dat doet niets af aan de intensiteit waarmee hij alles beleefde. Bovendien gaven de terugkerende psychische moeilijkheden hem weinig hoop op herstel. Toch komt zijn dramatische beslissing volstrekt onverwacht en we zullen zijn motieven nooit meer helemaal kunnen doorgronden.

Dit waarschuwt ons dat we de brieven niet mogen beschouwen als een dagboek. Zo ontmoet hij mensen en hij raakt soms met ze bevriend, maar over de omstandigheden waaronder dat gebeurt, leren we niets, behalve dat hij Sien op straat tegenkwam (wat in dit geval genoeg zegt). Hij was een onverzadigbaar lezer maar we weten nauwelijks hoe hij aan de honderden boeken kwam die in zijn brieven genoemd worden, laat staan waar hij het veelvoud ervan vandaan haalde waarover hij niets schrijft maar dat hij óók gelezen moet hebben. Hij had vrijwel onafgebroken fysieke klachten, maar alleen als die tot hoge kosten leiden of hem verhinderen zijn werk te doen, lezen we daar iets over. We weten dus maar in zeer beperkte mate hoe zijn dagelijks leven eruitzag.

De brieven zijn dan ook nooit bedoeld geweest om verslag te leggen van gebeurtenissen, en al helemaal niet *en détail*. Ze werden allereerst geschreven vanuit een vanzelfsprekende behoefte aan menselijk contact, aan uitwisseling van ideeën en gevoelens met geest- of zielsverwanten. Daarvoor zoekt iedereen als vanzelf die onderwerpen die niet alleen hemzelf na aan het hart liggen maar waarvan hij ook verwacht dat ze de ander interesseren, of dat deze er begrip voor heeft. In de vroege jaren laten de brieven aan Theo zien dat Vincent, die nooit echte boezemvrienden had, zijn broer nodig had als vertrouweling en uitlaatklep. Wat hen bond was in hoofdzaak hun gezamenlijke jeugd op het Brabantse platteland, het gezin van herkomst, en natuurlijk de kunst en de literatuur. Als hij eenmaal voor het kunstenaar-

28

Laatste brief aan Theo
Auvers-sur-Oise,
23 juli 1890 (90a)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

29

Vincent van Gogh
De tuin van Daubigny,
1890
Hiroshima Museum
of Art, Hiroshima

30

Schetsen in brief
aan Theo,
Auvers-sur-Oise,
2 juli 1890 (B96)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

31

Vincent van Gogh,
Poortje wondelend
tussen rijen papalieren,
1890
Cincinnati Art
Museum

32

Vincent van Gogh,
Korenvelden, 1890
Galerie Belvedere,
Wenen

schap gekozen heeft, is hij financieel afhankelijk van Theo, de royale mecenas, en kunnen zijn epistels ook gelezen worden als een verantwoording van artistieke vorderingen, keuzes en ideeën. Het gaat te ver de brieven daarom te bestempelen als zakelijke correspondentie (zoals wel gedaan is), want de oude thema's blijven. Het bevestigen van ontvangen toelagen was weliswaar heel vaak de aanleiding voor een brief, de inhoud behelsde heel wat meer dan dat, wat de verspreide citaten en brieven in dit boek wel bewijzen.

Maar de verstandhouding tussen de broers, met name in de eerste jaren na 1880, is niet meer zo vrijblijvend als daarvoor.

De brieven zijn dus vaak strategisch gemotiveerd. Dat wil niet zeggen dat de eigenzinnige moralist die Vincent kon zijn, zich altijd voegt naar zijn broodheer. Regelmatig probeert hij zijn broer voor zijn eigen, niet altijd even realistische kijk op de dingen te winnen. Er ontstaat spanning zodra oude vanzelfsprekendheden – bijvoorbeeld wat ‘moderne’ kunst was, of wat ‘verkoopbare kunst’ was – ineens ter discussie komen te staan. En zoals voor de hand ligt, selecteerde Vincent al schrijvend zorgvuldig wat in zijn visie te pas kwam en liet hij minder bruikbare feiten achterwege.

Een voorbeeld van dit strategische schrijven is de veelgeciteerde lyrische passage over een tocht die Van Gogh maakte door het Drentse landschap, meelifend met een boerenkar die op weg was naar een regionale jaarmarkt. De aankomst in een dorpje onderweg beschreef hij zo: ‘Het inrijden v. h. dorp was toch zoo mooi. Enorme mosdaken van huizen, stallen, schaapskooien, schuren. Hier zijn de woningen heel breed, tusschen eikeboomen van een superbe brons. Toonen in het mos van goudgroen, in den grond van roodachtigen of blaauwachtigen of geelachtigen donkere lilasgrijzen, toonen van onuitsprekelijke reinheid in het groen van de korenveldjes. Toonen van zwart in de natte stammen, afstekende bij gouden regens van warrelende, wemelende herfstbladeren die in losse pruiken, als of ze erop geblazen waren, los en met de lucht er door heen schemerend nog hangen aan populieren, berken, lindes, appelboomen. De lucht effen, blank, lichtend, niet wit, doch een lilas dat niet te ontcijferen is, wit waar men rood, blaauw, geel in ziet wemelen, dat alles reflecteert en men overal boven zich voelt, dampig is en zich vereenigt met den dunnen mist beneden. Alles tot elkaar brengt in een gamma van fijne grijzen.’

Er is wel gezegd dat Van Gogh als schrijver zijn brood zou hebben kunnen verdienen en deze passage lijkt dat gemakkelijk te bewijzen. Hoe dat zij, het was geen – of in elk geval: niet alleen – pure schrijfdrift die aan dit fraaie proza ten grondslag lag, evenmin was het een spontane gemoedsuitstorting. Vincent had het absurde idee opgevat dat Theo zijn prachtige

33
Vincent van Gogh,
Landschap met turfsloop
en boerderijen, 1883
Van Gogh Museum,
Amsterdam

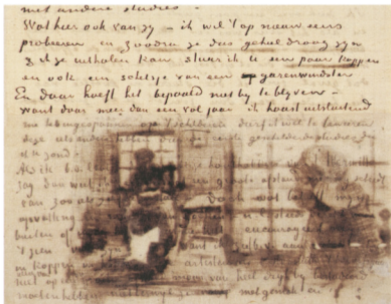
carrière moest staken en met hem in Drenthe moest komen schilderen. Samen zouden ze dan de toekomst aankunnen, zoals ook andere broers dat deden: de schilders Emile en Jules Breton bijvoorbeeld, of de schrijvers Edmond en Jules de Goncourt. Vincent zou Theo het vak leren; geld was van ondergeschikt belang. Het landschap was even prachtig als de tentoonstelling *Honderd meesterwerken* in Parijs, waar Theo kennelijk erg lovend over geschreven had – maar schilderen en tekenen in Drenthe gaf meer rust (33). Vincents geschreven plattelandsidylle maakte deel uit van een wekenlang salvo van betweterige adviezen, verwijten en toekomstfantasieën. De doorgaans geduldige en meegaande Theo moet er radeloos van geworden zijn. Zelfs de hedendaagse lezer van deze brieven verliest er weleens zijn geduld bij en krijgt alsnog medelijden met Theo, die soms werd geranseld met broederliefde.

Een gedetailleerde reconstructie van wat Van Gogh dagelijks deed is op grond van de brieven dus niet mogelijk. Daar staat tegenover dat we juist van veel belangrijke dingen in zijn leven wel weten hoe hij ze beleefde. Of,

om het op een heel andere manier te zeggen: de brieven vormen zijn meest indringende zelfportret.

PAPIER EN INKT

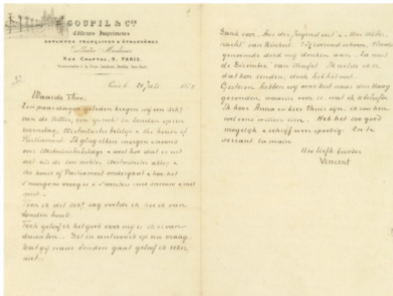
Als we spreken over de brieven van Van Gogh denken we meestal aan de boeken waarin ze verschenen zijn. Maar het verhaal dat ze vertellen komt nog dichter bij als we naar de originelen kijken: de ruim 1200 meestal wat vergeelde, broze blaadjes met het kleine handschrift. Wie de originele manuscripten uitvoerig bekijkt en leest, krijgt het gevoel alsof hij over de schouder van Van Gogh meekijkt en de kroontjespen hoort krassen; hij wordt deelgenoot van de intimiteit aan de schrijftafel. Het tijdsverschil van meer dan honderd jaar lijkt te verdwijnen en de geschiedenis wordt bijna tastbaar.

Overigens wordt het toch al kwetsbare papier vanuit onverwachte hoek bedreigd: de inkt waarmee het beschreven is. Van Gogh gebruikte regelmatig zogeheten galnoteninkt, waar een stof in zit die het papier als het ware opeet (vandaar de term 'inktvaat'). Juist op plaatsen waar hij veel inkt gebruikte, zoals bij de schetsen, zijn al ernstige beschadigingen ontstaan; soms gaat daardoor bovendien tekst op de achterkant verloren (34, 35). Er wordt wereldwijd naar een techniek gezocht om dit proces te stoppen en er zijn inmiddels hoopvolle resultaten, maar de ideale remedie is er nog niet.

De facsimile's die her en der in dit boek zijn opgenomen, laten zien dat er in het handschrift van Van Gogh zowel constanten als wisselingen voorkwamen. Vergelijking van het handschrift uit het midden van de jaren 1870 (36) met dat van ruim tien jaar later (37), laat zien dat het zich ontwikkelde

36
Brief aan Theo
Londen, 24 juli 1875
(39)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

37
Brief aan John Peter
Russell
Arles, ca. 17 juni 1888
(627)
The Guggenheim
Museum, New York
Thainhauser
Collection

van enigszins stijf en schools tot meer persoonlijk en karakteristiek – zoals dat bij de meeste mensen ging en gaat. De duidelijkheid leed daar vrijwel niet onder, Van Goghs handschrift blijft, zeker na enige gewenning, gemakkelijk leesbaar. Wel ging hij nogal vrij om met de meer algemene conventies voor het schrijven en voor de verzorging van brieven zoals die toen – net als tegenwoordig – bestonden. Noteerde hij in de vroege jaren nog een plaats en datum boven de brieven, in de latere ontbreken die en zet hij de brief plompverloren in met bijvoorbeeld 'Mon cher Theo', 'Ma chère soeur' of 'Mon cher copain Bernard'. Vaak begon hij direct erachter, dus op dezelfde regel, met wat hij te melden had. Een voorbeeld is een brief aan Bernard waarin hij zich bovendien direct na de aanhef verontschuldigt voor zijn slechte handschrift (38). Hij was ook een meester in het benutten van de beschikbare ruimte en gebruikte soms een erg gedrongen schrift met dicht

I heard Roodin had a beautiful
view at the Salon.

I have been to the seaside for a
week and very likely am going there
again soon. - Flat shore ~~scenery~~
lands - fine figures there
like Cornabue - straight stylish
Am working at a Salon.

The great field all violet. The sky & sun very
yellow. Was a hard subject to treat.
Please remember me very kindly to
Mrs Russell - and in that I heartily
shake hands.
Yours very truly
Vincent

Mon cher Bernard Pardonne-moi si j'écris bien à la hâte. Je crains
 que ma lettre ne sera point lisible mais je venais te répondre tout de suite
 sans te que nous avons été très bêtes. Quelqu'un lui et moi de ne pas
 aller dans un meilleur endroit. Mais lorsque Gouguen est parti nous
 s'étant pas encore eu le pouvoir partir. Et lorsque (ou la semaine)
 il y avait cet affreux argent du voyage et les mauvaises nouvelles
 que j'avais à donner des fois qui l'ont empêché. Si nous étions
 partis tous ensemble vers ici ce n'aurait pas été si bête car à l'air
 nous nous confions (est le ménage chez nous). Et maintenant que je suis
 un peu mieux orienté je commence à entrevoir des avantages ici.
 Pour moi je me porte mieux ici qu'au nord - je travaille même en
 plein midi en plein soleil sans ombre aucune dans les champs de blé et
 c'est j'en joue comme une cagoule. Mon frère de 45 ans
 j'en ai comme ce pays au lieu d'y venir à 50 à cette époque
 j'étais avec moi-même pour le gros en l'occurrence j'ai ~~travaillé~~
 je travaillais toujours de nuit et plus parais des commodes en Hollande
 dans la catégorie de pecheurs et de ~~pecheurs~~

Voici croquis d'un
 terrain
 grand terrain de molles
 de terre labourées
 franchement volées
 grande partie
 change de blé noir d'un
 bien d'être jaune avec une
 peu de cas d'un
 le ciel jaunie de chrome
 presque noir-clair que
 le soleil lui-même qui
 est jauni de chrome avec
 un peu de blanc tendre que
 la nuit du ciel est jaune
 de chrome et le mélange
 les jaunes de chrome
 les blancs de chrome et
 et d'impulsion d'un
 tude de de ~~de~~

de tons neutres résultants du mélange de violet avec le jaune mais
 je me suis un peu fatigué de la vérité de la couleur. / Je fais des essais
 d'alun sur ce plutôt de violet almanach de campagne ou la grille
 de neige la pluie le beau temps sont représentés d'une façon tout à fait
 primitive. ainsi qu'Anqueton avait si bien tenu à sa mort 1912
 Je ne le cache pas que je ne débute pas la campagne - y ayant été
 élevé des bouffées de souvenirs d'autrefois des aspirations vers cet infini
 dont le Roman la gerbe sont les symboles m'enchangent encore comme
 autrefois

Wat men voelt daar handelt men naar -
 onze handelingen ons vlieg willen of ons aarzelen
 daar zijn wij aan te kennen - niet aan wat wij
 zeggen met de lippen - ^(vriendelijk of onvriendelijk) Goede intenties meeningen
 eigenlijk is dat minder dan niets
 Gij moogt van mij denken wat jij goedvindt Theo
 maar ik zeg U dat het geen verbeelding van
 mij is ik zeg U Pa wil niet
 Ik zie nu wat ik zag toen ik sprak toen
 vierkant TEGEN Pa ik spreek nu
 in elk geval hoe het ook loope wederom tegen
Pa als willende niet als makende het
onmogelijk Het is verdomd beroerd broer de Rappards
 handelden intelligent maar hier!!!!!!
 En al wat jij er aan deed en doet het wordt 3/4 vruchteloos door hen
 Het is lam broer. Met een handdruk t. à t. Vincent.

38
 Brief aan Emile
 Bernard
 ca. 19 juni 1888
 (628)
 The Morgan Library,
 New York
 Thaw Collection

Wat men voelt, DAAR handelt men naar.— Onze HANDELINGEN, ons vlug willen
 of ons aarzelen, daar zijn wij aan te kennen — niet aan wat wij zeggen met de
 lippen — vriendelijk of onvriendelijk. Goede intenties, meeningen, eigenlijk is
 dat minder dan niets.
 Gij moogt van mij denken wat jij goedvindt Theo maar ik zeg U dat het geen
 verbeelding van mij is, ik zeg U, Pa wil niet.
 Ik zie nu wat ik zag toen, ik sprak toen vierkant TEGEN Pa, ik spreek nu in elk
 geval, hoe het ook loope, wederom TEGEN PA, als willende NIET,
 als makende het ONMOGELIJK. Het is verdomd beroerd broer, de Rappards
 handelden intelligent, maar hier!!!!!! En al wat jij er aan deed en doet, het wordt
 vruchteloos door hen. Het is lam broer. Met een handdruk. t. à t. Vincent.

39
 Brief aan Theo
 Nuenen, ca. 7 decem-
 ber 1883 (410)
 Van Gogh Museum,
 Amsterdam

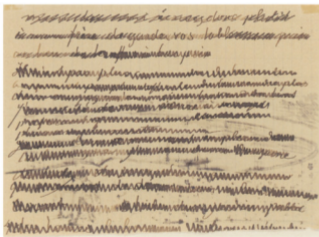
op elkaar staande regels. Alleen bij uitzondering laat hij na de ondertekening nog ruimte over, en als die er is, wordt ze vaak gebruikt voor een postscriptum. Toevoegingen in de boven-, onder- en zijmarges zijn niet ongevoel. Ook om spelling en interpunctie bekommerde hij zich weinig, hoofdletters vergat hij nogal eens, en als hij erg emotioneel of geagiteerd was tijdens het schrijven, kwam dat soms ondubbelzinnig in het handschrift tot uitdrukking, zoals in een periode van stevige botsingen met zijn vader (39).

Haaks op die eigenzinnige en onconventionele afwerking staat weer de zorgvuldigheid waarmee hij sommige andere brieven behandelde, die hij nog eens moet hebben overgelezen om er dingen in te verbeteren, zowel door woorden of zinnen in te lassen als door letters te verduidelijken. Kladversies maakte Van Gogh zelden, meestal schreef hij direct wat er uit zijn pen kwam, zoals hij zelf zei. Er zijn wel brieven waarvan we nog een – al dan niet voltooid – andere versie hebben en dat lijkt te wijzen op een zorgvuldige voorbereiding. Toch ligt het meer voor de hand dat het dan gaat om vervallen versies of aanzetten, die even bleven liggen en op het moment van voltooiing of verzending niet meer actueel waren.

Een heel andere vorm van vervallen tekst zijn de gedeelten die Van Gogh doorhaalde. De woorden in gedrukte vorm geven niet prijs wat er aan de uiteindelijke woorden voorafging; wie de originele briefbladen zelf bekijkt, kan soms mooie of inzichtgevende woorden of passages ontcijferen waaruit blijkt dat de doorgehaalde tekst niet helemaal onschuldig was. Soms heeft dat te maken met de al eerder genoemde schrijftactiek, in een ander geval met iets wat vreemde ogen niet behoren te zien. Een voorbeeld van dat laatste is een klein blaadje met een schetsje van zijn schilderij *Sterrennacht boven de Rhône* (40, 42). Op de achterkant staat een gedeelte van een brief maar de regels zijn nadrukkelijk doorgehaald (41). Ze zijn gericht aan Paul Gauguin en hebben betrekking op een meningsverschil tussen Gauguin en Theo enerzijds en Vincent anderzijds, over het verlagen van prijzen voor schilderijen. Maar nadat Van Gogh dit geschreven had, besloot hij het schetsje aan zijn vriend Eugène Boch (44) te sturen, en die had met deze privé zaken natuurlijk niets te maken.

40
Schets meegestuurd
met brief aan
Eugène Boch
Arles, 2 oktober 1888
(593)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

41
Achterkant van
illustratie 40

42
Vincent van Gogh,
Sterrennacht boven
de Rijn, 1888
Musée d'Orsay, Parijs

Ces derniers jours vent & pluie j'ai
travaillé chez moi à l'étude dont j'ai fait
un croquis dans la lettre de Bernard
Je voulais arriver à y mettre des couleurs
comme dans les vitraux et un dessin
à lignes fermes.

Juis entrain de lire Pierre et Jean de Guy
de Maupassant. c'est beau - as tu lu
la préface expliquant la liberté qu'a l'artiste
d'exagérer de créer une nature plus belle
plus simple plus consolante dans un roman
puis expliquant ce que voulait peut être bien
dire le mot de Tolstout le talent est une
bonne longue patience - et l'originalité
~~est~~ un effort de volonté et d'observation
intense.

Il y a ici un portique gothique
que je commence à trouver
admirable le portique de l'Érythime
mais c'est si cruel si monstrueux comme
un cauchemar chinois que même ce beau
monument d'un grand style me semble d'un
autre monde auquel je suis aussi bien
aise de ne pas appartenir que le monde
glorieux du roman Néron -

Faut-il dire la vérité et y ajouter que
les gouaves les bordels les adorables petites
arlésiennes qui s'en vont faire leur première
communions le prêtre ensuplé qui ressemble
à un rhinocéros dangereux les bureaux d'absinthe
me paraissent aussi des êtres d'un autre monde

43
Brief aan Theo
Aries, 21 of 22 maart
1888 (1888)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

44
Vincent van Gogh,
Portret van Eugène Boch
[Le poète], 1888
Musée d'Orsay, Parijs

Sommige bladen vertonen opvallende verschillen in de ductus, dat wil zeggen in het ritme en de hellingshoek van het handschrift (43). Dat wijst erop dat Van Gogh het schrijven staaakte om de brief op een later moment te hernemen. We weten dat hij soms tussen het tekenen of schilderen door in etappes een brief componeerde en een verandering in ductus kan eenvoudigweg het gevolg zijn van een denkpauze. In een paar gevallen mogen we gerust aannemen dat het slechte lamplicht in de avond én de dan genuttigde alcohol de oorzaak waren van een bijna ontsporend handschrift.

verdâtres - Car malgré l'inscriptur les personnes ont l'air triste et

contradiction avec le titre. Sur ce bo-
cisé il y a des reflets que donne la lumière
sur les parties basses qui donne une
richesse -

Je vais l'envoyer à Paris dans quelques
jours. Peut être cela plaira plus que ce que
de Haan vous dit bien des choses.

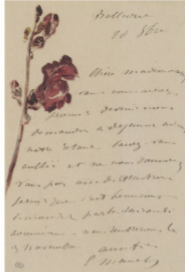
Cordialement à vous
P. Gauguin

P.S. Je suis que vous fatiguez quand vous
écrivez je ne demande rien de lettre (malgré
le plaisir que s'il m'arrive à vous lire)

Le service militaire de Bernard est
renu à un an pour (souté) -

au Pouldu près Quimper (finistère)

45
Schets in brief van
Paul Gauguin aan
Vincent van Gogh
Le Pouldu, 10-13
november 1889 (817)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

46
Brief van
Edouard Manet aan
Isabelle Lemonnier
Bellevue,
20 oktober 1880
Musée d'Orsay, Parijs

BRIEFSCHETSEN

Een van de aantrekkelijke en waardevolle kanten aan Van Goghs brieven is dat hij ze regelmatig verfraaide met een kleine tekening, of een los schetsje bij de brief insloot. Zelf had hij het dan over een 'krabbeltje' of 'croquis'. Van Gogh was daarin overigens niet de enige, het maken van tekeningen in brieven was en is onder schrijvers en kunstenaars een veel voorkomend verschijnsel – men zou zelfs van een epistolair sub-genre kunnen spreken. Er zijn uitgewerkte en kleurrijke briefschetsen bekend van Paul Signac, Stéphane Mallarmé, Paul Verlaine, Henri de Toulouse-Lautrec en Paul Gauguin (45), om maar enkelen uit Van Goghs tijd te noemen. Briefschetsen waren er in vele soorten en maten, en ze konden verschillende doelen dienen.

Van Gogh ging het zelden louter om het verluchten van de brief, alleen maar voor de aardigheid. Daar was hij te weinig lichtvoetig of humoristisch voor. Hij miste bovendien de behoefte om te charmeren, waar bijvoorbeeld Edouard Manets talrijke mooie tekeningen in brieven uit voortkwamen (46). Voor Van Gogh dienden de schetsen in wezen maar één doel: aan Theo of andere correspondenten duidelijk maken hoe een schilderij eruitzag dat hij

16
Vraude Theo, Ge hebt zoo schryfe my door uw beschryvingen
een kykje te Taryo laten nemen, daarom loof ik te eens by
my niet het raam kyken op de besneeuwde veld
Ik vang er by een kykje in een hoekje van het huis
en dyn het twee impressies van een zelfder
winterdag. —
De poesy Janyest ons uwer al doch het op papier brengen
er van so iets wat belooft met den gryf goot als het kyken
van't hor in't raam. Inmiddels ik een aquarel vuermen
het tekening is gedaan. daarom die veld met besneeg
en kerstley sning

276 913

47
Brief aan Theo
Den Haag,
18 maart 1883 (329)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

48
Brief aan Theo
Etten, midden sep-
tember 1881 (172)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

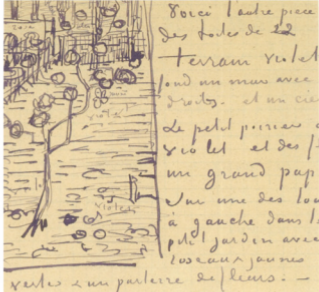
voltooid had of waaraan hij werkte. In de beginperiode van zijn kunstenaarschap speelde tegenover Theo ook nog mee dat hij wilde laten zien hoe hij vorderde. In Etten schreef hij eens een brief waar 12 schetsen in voorkwamen, sommige gekleurd (48). Dat moest Theo overtuigen van Vincents inzet en van het feit dat hij werkte aan motieven die hij idealiseerde: werkende arbeiders en boeren.

49

Schets in brief
aan Theo
Arles, ca. 13 april 1888
(597)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

50

Vincent van Gogh,
Bloeiend perenboompje,
1888
Van Gogh Museum,
Amsterdam

De waarde van de schetsen schuilt in het feit dat ze Van Gogh dwongen om de essentie weer te geven van een tekening of schilderij. Meestal werden ze getekend met de gewone schrijffink, in sommige gevallen aangevuld met kleurnotities, die we kunnen vergelijken met het schilderij, zoals in het geval van het ontwapenende Bloeiend perenboompje (49, 50). Een paar schetsen vormen zelfs een aanvulling op het oeuvre dat we kennen, omdat ze een vroegere versie van een werk weergeven of de enige representant zijn van een werk dat verloren ging. Zo komt in de al genoemde brief aan Eugène Boch een schets voor die Van Gogh maakte naar een niet bekend schilderij van het park voor het Gele Huis (51).

In de stijl van de briefschetsen is duidelijk een ontwikkeling te zien. Die vloeit direct voort uit de verbazend snelle ontplooiing van Van Goghs 'tekenaarsknuist', zoals hij het zelf aanduidde. Waar de vroege schetsjes nogal donker en dichtgewerkt zijn, blijven de latere veel luchtiger. Hoe klein ze soms ook zijn, gaandeweg krijgen ze meer diversiteit aan uitdrukkingsmiddelen en ogen ze minder zwaar dan in de eerste jaren. Langzamerhand werd Van Gogh wel zo zeker van zijn tekenkunst dat hij de briefschetsen

51
Schets in brief aan
Eugène Boch
Arles, 2 oktober 1888
(693)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

52
Schets in brief aan
Emile Bernard
Arles, ca. 7 juni 1888
(622)
The Morgan Library,
New York
Thaw Collection

53
Vincent van Gogh,
Street in Saintes-
Maries-de-la-Mer, 1888
Privécollectie

soms ook gebruikte – en met recht – om te laten zien waar hij toe in staat was, zoals in de brieven aan Emile Bernard waar hij verslag doet van een uitstapje naar Saintes-Maries-de-la-Mer aan de Middellandse Zee (52, 53).

Tot slot zijn er nog een paar dozijn schetsen die voor ons erg nuttig zijn om te begrijpen hoe Van Gogh in de praktijk te werk ging. Hij tekende bijvoorbeeld de situatie in zijn atelier zodat we weten hoe hij met behulp van luiken die hij liet maken, experimenteerde met de lichtval (55). Niet minder inzichtgevend is zijn uitleg over het perspectiefraam dat hij liet maken en dat hem moest helpen bij het juist weergeven van diepte en verhoudingen (54); op de tekeningen en schilderijen zijn regelmatig sporen van de toepassing te zien. En een van de belangrijkste hulpmiddelen voor een schilder, zijn palet, werd ook voor Theo geïllustreerd (56). Hetzelfde geldt voor penselen die Theo moest bestellen (57).

Ik zal beginnen met eenige tekeningen
Wel hoop ik nog dezen zomer een paar
my te oefenen met houtskool voor
grotere schetsen met het oog om later
te schilderen in wat ruimer formaat -
en 't is daarvoor dat ik weer een nieuw en
heep ik beter perspectief raam laat maken
dat in ongelijke duingrond b.v. wel vast
staat met twee stystemen

b.v. op deze manier
Dat wat we zamen op Behevening zagen.
Zand - Zee - lucht - is iets dat
ik zeer zeker van mijn leren wel eens heep
met te drukken.
Natuurlyk heb ik met alles wat gy my
gegeven hebt u eens uitgeyeren - opschafte
dit moet ik wel zeggen de pyzzer van een - onder
my wien gedrukt tegenwilen - en er als men nagaat
meer dinnen nuada. gyne dan oppervlakkig wel schyns.

BRIEVEN EN KUNST

De rijkdom van de brieven moet ons niet uit het oog doen verliezen dat Van Gogh in de eerste plaats in het pantheon van de kunst is opgenomen vanwege zijn fundamentele betekenis voor de kunst van de moderne tijd. Een cruciale vraag is dus: wat betekenen de brieven voor ons begrip van Van Goghs tekeningen en schilderijen?

Het antwoord is: alles. In alle fasen van zijn kunstenaarschap – behalve de jaren in Parijs, helaas – gaan de brieven uitvoerig in op de ambities die Van Gogh koesterde en de moeilijkheden waar hij voor kwam te staan, zowel in persoonlijk als in artistiek opzicht. Als hij het vak aan een kunstacademie had geleerd, zouden we op basis van onze kennis van de schildersopleiding in de negentiende eeuw al een beeld kunnen vormen van de vaardigheden die hij bezat, van de traditie van waaruit hij werkte. Maar Van Gogh is een autodidact, en ook nog eens een onorthodoxe. Toen hij in 1885 de belangrijke musea in Amsterdam had bezocht, waaronder het net geopende Rijksmuseum, keek hij voor het eerst met een kunstenaarsoog naar grote schilders als Frans Hals en Rembrandt en deed hij de bevrijdende ontdekking dat ook zij vaak een heel losse toets gebruikten. ‘Laat men lullen van techniek wat men wil met pharizeesche holle schijnheilige woorden – de ware schilders – laten zich leiden door die conscientie die men sentiment noemt, hun ziel, hun hersenen zijn niet voor ‘t penseel maar ‘t penseel is voor hun hersenen. Ook is het doek bang voor een echt schilder en niet de schilder bang voor ‘t doek.’ Hij spotte letterlijk en figuurlijk met wat ‘gewoonte’, ‘traditie’ of ‘gebruik’ was, en zocht op zijn eigen manier naar de geschikte werkwijze en middelen om op papier of doek te krijgen wat hij bedoelde.

Aan het resultaat daarvan is lang niet altijd gemakkelijk te zien hoe het tot stand kwam en wat Van Gogh wilde uitdrukken. De brieven geven essentiële aanvullingen voor het doorgronden van zijn techniek en bij de interpretatie. Natuurlijk heeft hij maar een deel van de ruim 2000 kunstwerken die we van hem kennen in zijn brieven becommentarieerd, maar ze geven wel een waardevol handvat om in die werken door te dringen. Ze maken

duidelijk dat Van Gogh van het begin tot het einde van zijn loopbaan als kunstenaar een boodschap aan zijn werk wilde meegeven. Als beginnend kunstenaar schreef hij: 'Ik wil teekeningen maken die sommige mensen treffen'; in 1889 formuleerde hij als zijn streven: 'een kunst die troost biedt aan bedroefde harten'. Hij wilde de kijker ontroeren en iets essentieels over het menselijk bestaan tonen, en hem op die manier troosten voor de onvolkomenheden van het bestaan. In de Hollandse jaren deed hij dat in de traditie van Millet en Jozef Israëls: door middel van een voorstelling waaruit een bepaald sentiment sprak – een literaire benadering, zoals hij het zelf ook zag. Over zijn bedoeling met *De aardappeleters* (22) schreef hij: 'Ik heb [...] terdeeg er op willen werken men de gedachte krijgje dat die luidjes die bij hun lampje hun aardappels eten, met die handen die zij in den schotel

58

Schets meegestuurd met brief aan Theo Arles, 16 oktober 1888 (205)

Van Gogh Museum, Amsterdam

59
Vincent van Gogh,
De slaapkamer, 1888
Van Gogh Museum,
Amsterdam

60
Vincent van Gogh,
Het nachtcafé, 1888
Yale University Art
Gallery, New Haven

steken zelf de aarde hebben omgespit en het spreekt dus van **HANDENARBEID** en van – dat zij hun eten zoo eerlijk verdiend hebben. Ik heb gewild dat het doe denken aan een gansch andere manier van leven dan die van ons – beschaafde menschen.'

Als hij eenmaal in Parijs zijn artistieke wending heeft gemaakt, begrijpt hij dat hij niet alleen met het afgebeelde, met het anekdotische van het beeld, maar ook met de beeldmiddelen – kleur, toets – iets kon uitdrukken. Hoe dat in zijn visie werkte, onthult bijvoorbeeld een brief waar hij de achterliggende gedachte van *De slaapkamer* (59) verwoordt (hij wilde met dat werk 'een absolute rust' uitdrukken), of van *Het nachtcafé* (60). Over dit laatste schilderij schreef hij aan Theo: 'In mijn schilderij van het nachtcafé heb

ik geprobeerd tot uitdrukking te brengen dat het café een plaats is waar je jezelf kunt slopen, gek kunt worden, misdaden kunt begaan. Enfin, ik heb geprobeerd met de contrasten van zachtroze en bloedrood en wijnrood, van zacht Louis xv-groen en Veronees groen, contrasterend met het geelgroen en het harde blauwgroen. Dat alles in een atmosfeer van een helse oven in een bleke zwavelkleur, als het ware de krachten van de duisternis van een kroeg tot uitdrukking te brengen.'

Vooraf dankzij de brieven kunnen we begrijpen hoe in Arles de werken tot stand kwamen die in zijn oeuvre zo uit de toon vallen door de schematische en vlakke indruk die ze maken, zoals de *Tuin te Etten* (5) of *Romanlezeres* (61): hij had zich door Gauguin laten uitdagen om niet meer naar de werkelijkheid te werken maar vanuit zijn herinnering, en daarbij zijn verbeelding te gebruiken.

VAN GOGHS ROEM

Zou Van Gogh net zo beroemd geworden zijn als we die prachtige brieven hadden moeten missen die zijn bijzondere levensloop en de wereld achter zijn werken voor ons verduidelijken? Die vraag is even prikkelend als gecompliceerd. We mogen aannemen dat zijn roem een ander karakter zou hebben gehad zonder de brieven, maar we kunnen de geschiedenis niet overdoen. Wel kunnen we constateren dat de verspreiding van Van Goghs werk en die van zijn brieven altijd min of meer gelijke tred hebben gehouden, zodat ze historisch dus vrijwel onafscheidelijk zijn. Zoals de brieven en het werk met elkaar verbonden zijn, zo zijn in onze waardering voor hem ook de mens en de kunstenaar komen samen te vallen. Zelf heeft hij dat nooit op deze manier gewild: hij hoopte tot ons te spreken via zijn tekeningen en schilderijen.

In tegenstelling tot wat sommigen menen, is het ook nooit Van Goghs opzet geweest dat zijn brieven gepubliceerd zouden worden. Hij bewaarde wel de brieven van Bernard; daarover schreef hij aan Theo in september 1888: 'ze zijn soms echt interessant, je zult ze op een dag wel eens lezen, het is al een hele stapel'. En hij raadde zijn broer ook aan om brieven van

61

Vincent van Gogh,
Remezi-zores, 1888
Privécollectie

62

Schets in brief
aan Wil van Gogh
Arles, ca. 12 novem-
ber 1888 (720)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

kunstenaars te bewaren. Hij doelde op kunstenaarsbrieven in de ware zin van het woord, een artistieke uitwisseling van gedachten. Misschien zag hij zijn eigen brieven aan Gauguin en Bernard wel enigszins zo; en hij wist dat de vrienden zijn brieven wel eens aan elkaar lieten lezen. Bovendien was hij een gretig lezer van biografieën en egoliteratuur van kunstenaars, een genre dat destijds sterk in opkomst was. Maar zelf heeft hij nooit pretenties voor het publiceren van zijn brieven gehad, alle publieke aandacht voor zijn persoon wimpelde hij af – zelfs als het om zijn schilderijen ging.

Betekent dit dat we onkies zijn als we in Van Goghs privécorrespondentie neuzen, als we die in tientallen talen over de wereld verspreiden en er honderdduizenden lezers voor vinden? In wezen wel. Het was niet voor ons bedoeld, alleen voor Theo, een paar andere familieleden en wat vrienden. Zijn zuster Lies was er niet gelukkig mee dat haar schoonzuster Jo van Gogh-Bonger in 1914 de brieven aan Theo aan de wereld prijs gaf. Maar Van Gogh is in de loop der tijd ver boven zichzelf uitgegroeid. Hij dacht dat hij voor de toekomst van de kunst niet meer dan een tweederangs rol zou spelen, maar in werkelijkheid is hij al ruim een eeuw een icoon en een rolmodel voor kunstenaars en anderen. Het idealisme en de vastberadenheid die uit zijn brieven spreken, inspireren elke lezer. Hij kan voor ons datgene zijn wat zijn eigen grote voorbeelden – Rembrandt, Millet, Delacroix – voor hem betekenden. Als hij dat zou weten, zou hij er misschien toch vrede mee hebben dat niet alleen zijn werken maar ook zijn brieven over de hele wereld bekend zijn.

Daar en weder een brief naar te begaaf zoo sluit ik een woordje in
Van harte hoop ik dat gij het goed maakt. Zens een half eeuwje
zult kunnen vinden om my weer eens te schrijven.

Ik wil te nu nog zeggen wat ik heb uitgevoerd sedert ik u het laatste
geschreeven heb.

Vooreerst twee grote teekeningen (Krijt te ets of wat sapie) van
Kroonwiel en zoo ongeveer als andershand. veldje.

Verder een dito maar in de hoogte van de leunroek weg
dan heb ik weer een paar keer model gehad spetter en
mandomaker.

En dan heb ik van een Eent ver. weet een verf door getrey
die vrij goed is zeker goed genaey om mee te beeymen
(De verf is van Pottard). En dan bleef ik een bleef veld.

Nu heb ik dadelijk eens beproeft een soort aquarel te
maken ~~als~~ als hovenlaand motif.

DE BRIEVEN VAN VAN GOGH: ENKELE CIJFERS EN VOORBEELDEN

Totaal van de overgeleverde correspondentie: 902

In het Nederlands: 585

In het Frans: 310

In het Engels: 6

Brieven van Van Gogh: 819

Brieven aan Van Gogh: 83

Verblijfplaatsen:

Van Gogh Museum, Amsterdam: 845

The Morgan Library, New York: 20

Andere musea en openbare archieven: 10

Privécollecties: ca. 25

Kenmerken:

Aantal briefbladen: ca. 1200

Aantal briefpagina's: ca. 3800

(gemiddeld dus 4,2 bladzijden per brief)

Kortste brief: 1 pagina

Langste brief: 16 pagina's

Meest voorkomende lengte: 1 blad met

4 pagina's (nl. 390 brieven)

Brieven met schetsen: 140

Totaal aantal schetsen: 220

Aantallen overgeleverde brieven

van Vincent van Gogh aan:

Theo (en zijn vrouw Jo): 658

Anthon van Rappard: 57

Emile Bernard: 22

Paul Gauguin: 4

Wil van Gogh: 21

De overige bekende brieven van Van Gogh zijn gericht aan:

- Charles Angrand, Frans kunstschilder die Van Gogh in Parijs leerde kennen
- Albert Aurier, Frans kunstcriticus
- Eugène Boch, Belgisch kunstschilder die Van Gogh in Arles ontmoette
- Egbert Borchers, kennis uit Den Haag
- H.J. Furnée, verkoper kunstenaarsbenodigdheden in Den Haag
- P. Furnée, landmeter (zoon van H.J. Furnée), leerling van Van Gogh
- Echtbaar Ginoux, uitbaters van het Café de la Gare in Arles
- Familie Van Gogh: ouders, zus Anna, oom Cor
- Caroline (& Willem van Stockum-) Haanebeek, kennissen uit Den Haag
- J. van Hombergh, burgemeester van Nuenen
- J.J. Isaacson, Nederlands kunstcriticus en correspondent in Parijs
- Anton Kerssemakers, kennis uit Eindhoven, leerling van Van Gogh
- A.H. Koning, Nederlands kunstschilder en kennis van Theo
- Horace Mann Livens, Engelse kunstschilder, met wie Van Gogh in Antwerpen omging
- Octave Maus, secretaris van de avant garde-kunstkring Les Vingt, Brussel
- John Peter Russell, Australisch kunstschilder die Van Gogh in Parijs leerde kennen
- Paul Signac, Frans kunstschilder
- H.G. Tersteeg (& familie), Van Goghs chef toen hij in Den Haag bij Goupil werkte
- M.A. de Zwart, huisbaas van Van Gogh in Den Haag

63

Brief aan Theo

Etten, ca. 12 oktober

1881 (173)

Van Gogh Museum,

Amsterdam

Waarde Rappard,

Brief aan Anthon
van Rappard
Etten, 12 oktober 1881
(174)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

Zooeven ontvang ik "Gavarni, l'homme & l'oeuvre", ontvang mijn dank voor de terugzending. Mijns inziens is Gavarni een zeer groot artist en zeer zeker als mensch ook interessant. Zonder twijfel heeft hij wel eens dingen gedaan die niet goed waren, om maar iets te noemen zijn gedrag tegenover Thackeray & Dickens, maar dergelijke dingen zijn in alle karakters.

En ook hij zelf schijnt daar spijt van gehad te hebben want later zond hij teekeningen aan die personen die hij eerst met niet genoeg hartelijkheid had behandeld. En ook Thackeray zelf heeft eene dergelijke houding aangenomen tegenover de Balzac en ging zelfs verder geloofik, en dat neemt niet weg dat in den grond der zaak die mannen geestverwanten waren ook al was hun dit zelf niet altijd duidelijk.

Toen ik het boek van morgen ontvang dacht ik "nu zal hij zeker zelf niet komen, anders had hij het wel gehouden tot zijne komst". Ik behoef U wel niet op nieuw de verzekering te geven dat wij allen hier regt gaarne U weer eens zouden zien en zoozeer hopen dat, ook al kwaamt ge niet voor lang, ge niet geheel & al zult wegblijven.

Zeer verlangend ben ik iets te vernemen omtrent Uwe plannen voor den winter. Stelt, ge gaat naar Antwerpen, Brussel of Parijs, kom dan toch vooral en passant ons eens bezoeken en blijft ge in Holland dan geef ik ook de hoop niet op, s'winters is het hier ook mooi en zouden we nog wel wat kunnen uitvoeren, zoo niet buiten dan naar model werken binnenshuis bij den een of anderen boer.

Dezen laatsten tijd heb ik veel naar model geteekend want ik heb een paar modellen gevonden die gewillig genoeg zijn. En heb allerlei studies van spitters, zaaiers &c., mannen & vrouwen. Ik werk veel met houtskool & conté tegenwoordig & heb ook beproefd met sepia & waterverf. Enfin of ge verbetering in mijn teekeningen zien zoudt daar mag ik mij niet over uitspreken maar verandering zeer zeker.

Binnen kort hoop ik weder een bezoek te gaan brengen bij Mauve om met dezen te spreken over de kwestie of ik al dan niet zal gaan schilderen. Begin ik daaraan dan zet ik 't ook door. Vóór ik echter begin spreek ik er nog eens over met dezen & genen.—Hoe langer hoe meer ben ik er blij om dat ik mijn zin meer bepaaldelijk op 't figuurteekenen gezet heb. Indirekt werkt dit ook wel degelijk op 't landschapteekenen want men leert zich concentreeren.

Ik zou U wel een paar schetsjes sturen als ik tijd had maar ik ben zeer bezet met allerlei, later ontvangt ge er echter weer een paar. In geval ge niet in 't land blijft houd ik mij aanbevelen om Uw adres te vernemen. Ik zal U in elk geval nog wel wat te schrijven hebben dezen winter. Vindt ge het erg dat ik Karl Robert, le fusain nog eenigen tijd houden wilde, juist omdat ik nu met houtskool werkende het nog zoo noodig heb, maar als ik naar s'Hage ga zal ik er zelf een zien te krijgen. 't Zou me zeer verwonderen als ik dezen winter niet stil te Etten bleef, dit althans is mijn plan, in elk geval niet naar 't buitenland. Want ik heb nog al voorspoed gehad sedert ik wederom hier in Holland terug ben gekomen, met het teekenen niet alleen maar ook nog met andere dingen. Enfin ik zal hier nog wat doorzetten, ik ben zooveel jaren buitens'lands geweest, zoowel in Engeland als in Frankrijk & Belgie, dat het hoog tijd werd ik weer eens wat hier bleef. Weet ge wat dezer dagen prachtig mooi is, de weg naar 't station & naar de Leur met die oude knotwilgen, ge hebt er zelf een sepia van. Hoe mooi die boomen nu zijn kan ik U niet zeggen. Heb een stuk of 7 groote studies van enkele stammen gemaakt.

Ik weet vast en zeker dat als ge nu dezer dagen terwijl de bladeren vallen, al was 't slechts voor een week, hier waart, ge daarvan iets moois zoudt maken. Hebt ge trek om te komen 't zal ons allen hier genoegen doen.

Ontvang de hartelijke groete van mijne ouders en een handdruk in gedachten van mij & geloof me

t. à t.

Vincent

Waarde Theo,

Brief aan Theo
Nieuw-Amsterdam,
ca. 5 november 1883
(403)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

Wat ik het beste leven vind. o zonder eenigen den allerminsten twijfel is het een leven dat bestaat uit lange jaren van omgaan buiten met de natuur – en met het quelque chose là-haut – onbegrijpelijk, “awfully Unnameable”, want een naam kan men er niet voor vinden – boven die natuur. – Wees boer – wees, als in den tegenwoordigen tijd dat in de termen viel, dorpsdomine of onderwijzer – wees, en gegeven den tegenwoordigen tijd is dat den vorm die dunkt me het meest in de termen valt, wees Schilder – en als mensch zult ge na die reeks van jaren van buitenleven en handwerk, als mensch zult ge zodoende in 't eind en in den loop dier jaren iets beters & diepers gaandeweg worden. Ik geloof dit vast. – Hoe men begint, knapper, minder knap, met meer of met minder voorregten van gunstige omstandigheden, is m.i. verre van 't voornaamste. Als men 't begint moet men alleen het doen met het geloof in het noodig hebben van omgang met de natuur, met het geloof dat als men dien weg gaat men niet verkeerd kan uitkomen en het meest regt wandelt. – En – daar komt nu nog net precies bij dat indien men het makkelijk hadde als een soort rentenieren, het bitter weinig helpen zou, doch juist menige harde dag, juist menige efforts de perdu maken iemand beter. –

En wat m.i. er veel goed aan doet, het is als men niet absoluut alleen werkt maar, wegens toch van zelf het werken absorbeert, dat geabsorbeerd zijn niet verduwaalt doordat men elkaar raden, op den weg houden kan. –

Men zou indien gij tot de lui spraakt U zeggen, waar denkt ge aan, wat een roekeloos waagstuk om op te geven dit & dat, enz. Kortom men zou het gek vinden – eene vergissing vinden. – Ik voor mij zou vinden de roekeloosheid in een andere levensopvatting dan die waarover ik het heb – die van Schilder – moet liggen – roekeloos vind ik voor mij net precies het zich onherroepelijk verbinden aan de stad & stadszaken. –

Men zal U zeggen, gij dweept en gij voorziet de toekomst niet – mijns inziens voorziet ge de toekomst juist, mijns inziens in zoo'n periode als gij nu in zijt, bepaaldelijk na zoodanige gemoedservaringen ook als gij hebt gehad, dan kan men niet dweepen, men is in een periode van désenchantement. laat men mij nu niet de dingen omdraaijen, dat gaat bij mij niet op. Ik voel mijn eigen ongeneeselijke melan-

kolie over een & anderen gang der zaken en men zou mij willen zeggen ik in een stemming was van "jeugdige onbezonnen dweeperij". Verre, heel verre van daar. In uw stemming is men in *damned earnest*. –

Het is niet iets zachts, iets liefs dat gij denkt te vinden, neen gij weet het een strijd als met een rots zal zijn, neen gij weet dat de natuur niet zonder een vreeselijken strijd, niet zonder meer geduld dan 't gewone peil te overwinnen of meegaande is te maken.

En men stelt zich Uw gemoedstoestand voor, als men zou spreken van schilder worden, als een droomerij van rozengeur & maneschijn. –

Ik vraag U, wat weten zij er van die ook maar in 't allerminst zoo de dingen zouden zich voorstellen. De wereld echter is zoo, maar dat is maar een van haar enormiteiten in zake misverstaan, lang de ergste niet. – Juist om dat fataal averegtsche van de algemeene opinie is het als van zelf sprekend men haar links laat liggen. – Men voelt dat de dingen beroerd en wat al te verkeerd zijn, men – hoe vreedzaam en opgeruimd en vol sereniteit van nature – wordt door & door melankoliek, voelt dat dit niet anders kan zijn en nu, wat is meer praktisch dan te zeggen, indien ik er niet iets aan doe raak ik mijn energie en levenskracht kwijt, ik ga mij verfrischen, vernieuwen in de natuur, ik ga het eens heel anders aanpakken en ik wil het zoo aanleggen dat over eenige jaren b.v. ik een heel nieuwen vasten grond onder de voeten heb. –

Ik heb geen geduld met het "zoogenaamde" (vervalscht artikel, van 't echte onuitsprekelijk verschillend) gezond verstand dat men gebruiken zou moeten, dat men gezegd wordt niet te gebruiken als men afwijkt van 't gewone of iets waagt. – Ik zeg, ik heb er geen geduld mee. Het is voor mij juist omdat mijn natuurlijk gezond verstand mij tot zoo heel andere resultaten brengt, als ik er mee doordenk, dan de kleingeestige wereldwijsheid & voorzigtige, halve opregtheid van sommigen, dat ik er geen geduld mee heb.

O die talmerij, o die aarzelingen, o dat niet gelooven dat het goede goed is, dat zwart zwart en wit wit is. Beste broer – ik kan niet spreken, ik ben nu op dit moment blij dat ik in horten en stooten ongeregeld en ruw slechts mij uitdrukken kan. Ik ben blij dat ik U niet kan schrijven geregeld als Tersteeg en Pa – op dit moment. –

Ik geloof in Uw artistieke aanleg zoo zeer dat gij voor mij artist zijt zoodra gij een penseel of een stuk krijt in de hand neemt en, onhandig of niet onhandig, iets maakt.

Voor gij U zelf, n.l. een eenvoudige, denkende mannelijke ziel – vredig – goed – voor gij dat in Uw werk uitdrukken kunt, moet er heel wat gebeuren maar dat zal er in komen. Zoo als men is, schildert men in 't begin niet, zeker niet wanneer men goed is. Wel is er dadelijk een je ne sais quoi – dat zie ik al in uw woordenteekeningen van brokjes Parijs &c. nu reeds, zou ik in uw eerste schetsen of studies ook zien.–

Als ik aan Pa zelf denk dan komt Pa mij voor als zijnde het goede in hem juist aan zijn omgang in de natuur verplicht, en zijn fout in mijn oog is aan andere dingen meer waarde te hechten dan ze waard zijn au fond. Pa is voor mij iemand die niet gehad heeft toen hij 't had moeten hebben kennis van het intieme leven van sommige groote mannen. Ik bedoel dat m.i. Pa niet weet noch wist noch weten zal wat de ziel van de moderne beschaving is.– Wat is dat – Het eeuwige, den allergrootsten eenvoud en waarheid – Dupre, Daubigny, Corot, Millet, Israëls, Herkomer – net zoo goed als Michelet, Hugo, Zola, Balzac, een massa meer van ouderen & nieuweren tijd. Staan Pa prejugs die hij doorvoerde zijn leven lang met een preciesheid, een betere zaak waard, in den weg – hij is voor mij een rayon noir.– Waarom is hij geen rayon blanc? is de eenige aanmerking die ik op Pa heb. Die aanmerking is groot, het zij zoo – ik kan er niets aan doen.– Tot u zeg ik, zoek naar rayon blanc, maar blanc hoor! met een handdruk.

t. à t.

Vincent

ik zeg niet, ik ben er verre, heel verre van daan het te zeggen, dat ik een rayon blanc heb, ik schaam mij echter niet te zeggen: dat bestaat, dat witte licht – en ik zoek er naar, ik vind dat alleen het eenvoudige.

Waarde vriend Bernard,

Duizendmaal dank voor je zending tekeningen; ik vind de platanenlaan langs de zee met twee pratende vrouwen op de voorgrond en wandelaars heel mooi. Ook de vrouw onder de appelboom, de vrouw met de parasol; dan de vier tekeningen van naakte vrouwen, vooral die zich wast, een grijs effect, opgesierd met zwart, wit, geel, bruin. Die is fraai.

Ah... Rembrandt.... alle bewondering voor Baudelaire daargelaten, durf ik te veronderstellen, vooral op grond van die verzen.... dat hij Rembrandt vrijwel niet kende. Ik heb hier pas een kleine ets naar Rembrandt gevonden en gekocht, een studie van een naakte man, realistisch en eenvoudig; hij staat, geleund tegen een deur of zuil, in een donker interieur. Een lichtstraal van boven strijkt langs het gebogen hoofd en het volle rode haar.

Het lijkt wel een Degas, omdat het lichaam zo waarachtig is en doorvoeld in zijn dierlijkheid.

Maar luister eens, heb je ooit goed "de Os" of het Interieur van een slagerij bekeken in het Louvre? Jij hebt dat niet goed bekeken en Baudelaire nog oneindig veel minder.

Het zou een feest voor me zijn om met jou een ochtend door te brengen in de zaal van de Hollanders. Dat alles is nauwelijks te beschrijven. Maar staande voor de schilderijen zou ik je de wonderen en mysteries kunnen aanwijzen die voor mij de reden zijn dat de primitieven helemaal niet in de eerste plaats en onmiddellijk mijn bewondering krijgen.

Wat wil je, ik ben nauwelijks excentriek. Een Grieks standbeeld, een boer van Millet, een Hollands portret, een naakte vrouw van Courbet of Degas, die kalme en gemodelleerde perfectie zorgt ervoor dat veel andere dingen, de primitieven net zo goed als de Japanners, mij voorkomen.... als SCHRIJVEN MET DE PEN; dat interesseert me oneindig... maar iets wat volledig is, een perfectie, maakt het oneindige voor ons tastbaar.

En genieten van zoets, dat is als de coïtus, het ogenblik van de oneindigheid.

Ken jij bijvoorbeeld een schilder genaamd Vermeer, die onder andere een zeer mooie zwangere Hollandse dame heeft geschilderd? Het palet van deze merkwaardige schilder is blauw, citroengeel, parelgrijs, zwart, wit. Zeker, in zijn zeldzame

Brief aan Emile
Bernard
Arles, 29 juli 1888
(549)
The Morgan Library,
New York
Thaw Collection

schilderijen zit uiteindelijk ook alle rijkdom van een volledig palet, maar de ordening van citroengeel, fletsblauw en parelgrijs is voor hem even karakteristiek als zwart, wit, grijs en roze voor Velázquez.

Enfin, ik weet het wel, Rembrandt en de Hollanders zijn verspreid over musea en collecties en het is niet erg gemakkelijk je er een idee van te vormen, als je alleen het Louvre kent. Toch zijn het Fransen: Ch. Blanc, Thoré, Fromentin en sommige anderen die beter dan de Hollanders, over die kunst hebben geschreven.

Die Hollanders hadden nauwelijks verbeelding of fantasie, maar enorm veel smaak en kennis van compositie; zij hebben geen Christusfiguren, Onze-Lieve-Heer en anderen geschilderd. – Rembrandt wel – inderdaad, maar dat was de enige (en die zijn er betrekkelijk weinig in zijn oeuvre, bijbelse onderwerpen); dat is de enige die bij uitzondering Christusfiguren etc. gemaakt heeft.

En bij hem lijkt het nauwelijks op wat dan ook van andere religieuze schilders, het is een metafysische magie.

Zo heeft Rembrandt engelen geschilderd – hij maakt een portret van zichzelf, oud, tandeloos, gerimpeld, met een katoenen muts op – eerst een schilderij naar de natuur, in een spiegel. Hij droomt, droomt en zijn kwast begint opnieuw aan zijn eigen portret, maar uit het hoofd, en de uitdrukking ervan wordt droeviger en bedroevender; hij droomt, droomt voort en waarom of hoe weet ik niet, maar net zoals Socrates en Mohammed een goede genius hadden, schildert Rembrandt achter die oude man die op hemzelf lijkt, een bouennatuurlijke engel met een glimlach als bij da Vinci.

Ik laat je een schilder zien die droomt en die schildert uit de verbeelding en ik begon met te beweren dat het karakter van de Hollanders is dat ze niets bedenken, dat ze verbeelding noch fantasie hebben.

Ben ik onlogisch? Nee. Rembrandt heeft niets bedacht en die engel en die merkwaardige Christus, dat komt omdat hij ze kende, ze daar voelde.

Delacroix schildert een Christus met het onverwachte van een noot helder citroengeel, waardoor die kleurige en heldere noot in het schilderij de onuitsprekelijke vreemdheid en de charme krijgt van een ster ergens aan het firmament.

Rembrandt werkt met toonwaarden zoals Delacroix met kleuren.

Welnu, er ligt een wereld tussen de werkwijze van Delacroix en Rembrandt en die van alle andere religieuze schilderkunst.

Ik schrijf je spoedig weer. Dit om je te bedanken voor je tekeningen die mij enorm veel genoegen doen. Ik heb net een portret af van een meisje van 12 jaar: bruine ogen, zwarte haren en wenkbrauwen, grijsgele vleyspartijen, het witte fond, sterk getint met Veronees groen, bloedrood lijfje met violette strepen, blauwe rok met grote oranje stippen, in het lieue kleine handje een bloem van een oleander.

Ik ben er zo uitgeput van dat mijn hoofd nauwelijks naar schrijven staat. Tot spoedig en nogmaals wel bedankt.

t. à t.

Vincent

Lieve zuster,

Brief aan Wil
van Gogh
Auvers-sur-Oise,
13 juni 1890 (886)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

Ik voeg enkele woorden voor jou toe aan de brief voor Moe. Afgelopen zondag heb ik bezoek gehad van Theo en zijn gezin, ik vind het heel prettig dat ik minder ver van hen vandaan woon. Dezer dagen werk ik veel en snel; op die manier probeer ik tot uitdrukking te brengen hoe wanhopig snel de dingen in het moderne leven voorbijgaan.

Gisteren heb ik in de regen een groot landschap geschilderd waarop velden te zien zijn zover het oog reikt, gezien vanaf een hoogte, verschillende soorten groen, een donkergroen aardappelveld, tussen de regelmatige plantenbedden de vette paarse aarde, een wit kleurend bonenveld in bloei ernaast, een klaverveld met roze bloemen en het figuurtje van een maaier, een veld met hoog en rijp gras in een rossige tint, dan korenvelden, populieren, een laatste lijn van blauwe heuvels aan de horizon waarlangs een trein voorbijrijdt die een enorme streep witte rook in het groen achter zich laat. Een witte weg loopt dwars over het doek. Op de weg een wagentje en witte huizen met felrode daken langs die weg. Fijne regen trekt blauwe of grijze strepen over het geheel.

Ik heb nog een ander landschap met een wijngaard en weiden op de voorgrond en de daken van het dorp erachter.

En nog een met niets dan een groen tarweveld dat zich uitstrekt tot aan een witte villa die door een witte muur wordt omgeven, met een enkele boom.

Ik heb het portret van mijnheer Gachet gemaakt met een melancholieke uitdrukking die op degenen die het doek bekijken dikwijls kan overkomen als een grimas. En toch moet je dat schilderen, want dan kun je beseffen hoeveel uitdrukking er in onze koppen van tegenwoordig zit in vergelijking met de kalme portretten van vroeger, en hoeveel hartstocht, en iets van afwachting en een kreet. Triest maar zacht, maar helder en intelligent, zo zouden er veel portretten gemaakt moeten worden, dat zou bij vlagen nog een zekere indruk maken op de mensen.

Er zijn moderne koppen waar men nog lang naar zal kijken en waar men over honderd jaar wellicht naar terug zal verlangen. Als ik tien jaar jonger was en wist wat ik nu weet, wat zou ik daar dan met veel ambitie aan werken. In de gegeven omstandigheden kan ik niet veel doen, ik ga niet genoeg om en zou ook niet genoeg kunnen omgaan met het soort mensen dat ik zou willen beïnvloeden.

Ik hoop wel ooit eens een portret van jou te maken. Ik ben heel benieuwd naar een nieuwe brief van jou; tot spoedig, hoop ik, in gedachten omhels ik je stevig.

t. à t.

Vincent.

Waarde broer,

De laatste brief van
Vincent aan Theo
Auvers-sur-Oise,
23 juli 1890 (902)
Van Gogh Museum,
Amsterdam

Dank voor je brief van vandaag en het biljet van 50 francs dat erin zat.

Ik zou je wellicht over heel wat zaken willen schrijven, maar ten eerste is me de lust daartoe helemaal vergaan en verder voel ik dat het geen zin heeft.

Ik hoop dat die heren je na je terugkeer gunstig gezind waren.

Wat de vrede in je gezin betreft ben ik er niet alleen van overtuigd dat je die kunt bewaren, maar ook dat die wel door stormen wordt bedreigd.

Ik wil liever het beetje Frans dat ik ken niet vergeten en ik zou er zeker het nut niet van inzien om in eventuele discussies over en weer diepgaand op het gelijk of ongelijk in te gaan. Het zou me toch niet interesseren.

Hier gaan de dingen snel – Dries, jij en ik, zijn wij daar niet wat meer van overtuigd, voelen wij dat niet wat beter aan dan die dames? Des te beter voor hen – maar enfin, rustig praten, daar rekenen we al niet eens op.

Ik voor mij wijd me met al mijn aandacht aan mijn doeken, ik probeer het even goed te doen als bepaalde schilders die ik graag mocht en zeer heb bewonderd. Mijn indruk nu ik hier terug ben – is dat de schilders zelf steeds meer de wanhoop nabij zijn.

Goed. Maar het moment om te proberen ze het nut van een vereniging te doen inzien, is dat eigenlijk al niet voorbij? Anderzijds, als er een vereniging werd opgericht, zou die ten onder gaan als de rest ten onder ging. Dan zou je me misschien vertellen dat handelaren zich wellicht zouden verenigen ten gunste van de impressionisten; dat zou wel weer voorbijgaan. Enfin, ik denk dat persoonlijk initiatief niets oplevert, en als je het ondervonden hebt, zou je er dan opnieuw aan beginnen?

Ik heb met genoegen geconstateerd dat de Gauguin uit Bretagne die ik heb gezien, heel mooi was en ik denk dat de andere die hij daar heeft gemaakt, dat ook zullen zijn.

Wellicht krijg je deze schets van de tuin van Daubigny te zien – het is een van mijn meest doorvoelde doeken – ik doe er een schets bij van oude huizen met stro-daken en de schetsen van 2 doeken van 30 met enorme uitgestrekte korenvelden na

de regen. Hirschig vroeg of ik je wilde vragen de ingesloten lijst met verf voor hem te bestellen bij dezelfde handelaar waar je mij verf van stuurt. Tasset kan ze hem rechtstreeks onder rembours sturen, maar dan moet hij hem de 20% korting geven.

Wat het handigste zou zijn.

Ofwel je doet ze bij de zending verf voor mij en sluit de rekening erbij in of je zegt mij hoeveel het kost en dan zal hij jou het geld sturen. Hier kun je geen goede verf krijgen.

Ik heb mijn bestelling tot een absoluut minimum beperkt.

Hirschig begint er iets van te begrijpen, geloof ik; hij heeft het portret gemaakt van de oude schoolmeester dat hij hem heeft gegeven, goed – en verder heeft hij landschapsstudies die qua kleur een beetje lijken op de Konings die bij jou hangen. Wellicht worden ze helemaal zo of zoals die dingen van Voerman die we samen hebben gezien.

Tot spoedig. Maak het goed en succes met de zaken etc. Hartelijke groeten aan Jo en met handdrukken in gedachten.

b. à v.

Vincent.

De tuin van Daubigny

Voorgrond van groen en roze gras, links een groen met lila struik en een strook planten met wittige bladeren. In het midden een rozenperk. Rechts een hekje, een muur en boven de muur een notenboom met paars gebladerte.

Verder een siringahaag, een rij ronde gele lindes. Het huis zelf op de achtergrond, roze met een dak van blauwige dakpannen. Een bank en 3 stoelen, een zwart figuurtje met gele hoed en op de voorgrond een zwarte kat. Bleekgroene lucht.

VAN GOGHS CORRESPONDENTIE: GEBRUIK VAN CITATEN EN BRIEFTEKSTEN

De citaten uit de brieven van Van Gogh zijn afkomstig uit *Vincent van Gogh – De brieven*.

De volledige, geïllustreerde en geannoteerde uitgave, onder redactie van Leo Jansen, Hans Luijten en Nienke Bakker, 6 dln., Amsterdam / Den Haag / Brussel 2009.

Deze uitgave is gebaseerd op de Engelstalige wetenschappelijke webeditie die vrij toegankelijk is via www.vangoghletters.org. Beide uitgaven zijn het resultaat van het Van Gogh Brievenproject (1994-2009), een samenwerking tussen het Van Gogh Museum, Amsterdam, en het Huygens Instituut – KNAW, Den Haag.

OVERIGE LITERATUUR

- *Een leven in brieven*, red. J. Hulsker. Amsterdam, in vele herdrukken.
- *De brieven van Vincent van Gogh*, red. R. de Leeuw. Amsterdam 2003.
- Vincent van Gogh, *Painted with words. The letters to Emile Bernard*, red. L. Jansen, H. Luijten, N. Bakker. New York 2008.
- J. Hulsker, *Lotgenoten*. Weesp 1985.
- W.F. Hermans, *Vincent literator*. Amsterdam 1990.
- J. Hulsker, 'Vincent van Gogh als schrijver', in: *Van Gogh in close-up*. Amsterdam 1993, p. 33-40.
- *De keuze van Vincent*. Van Goghs Musée imaginaire, red. Chris Stolwijk e.a. Tentoonstellingscatalogus Van Gogh Museum, 2003. Amsterdam 2003.
- W. van der Veen, *Van Gogh: A Literary Mind. Literature in the correspondence of Vincent van Gogh*. Zwolle / Amsterdam 2009. *Van Gogh Studies* 2.

WOORD VAN DANK

De auteur dankt in het bijzonder Nienke Bakker, Elvie Casteleijn, Hans Luijten en Aukje Vergeest voor hun medewerking aan de totstandkoming van dit boek.

VAN GOGH IN FOCUS

Van Gogh in focus is een door het Van Gogh Museum in Amsterdam geïnitieerde boekenreeks over het leven en werk van Vincent van Gogh. Deze beknopte en met zorg vormgegeven boeken onderzoeken het oeuvre van de kunstenaar, plaatsen het in zijn context en belichten Van Goghs leven in zijn verschillende fases. Elk deel in de serie benadert het werk van Van Gogh vanuit een nieuwe, verrassende invalshoek en biedt de lezer nieuwe inzichten en ontdekkingen: over de intrigerende schilderijen met zonnebloemen, de gepassioneerde correspondentie, de inspiratie in de Japanse kunst en de liefde voor de natuur. De reeks is rijkelijk geïllustreerd met schilderijen, tekeningen en brieven.

Reeds verschenen in deze serie:

Peter Hecht, *Van Gogh en Rembrandt* (2006)

Louis van Tilborgh, *Van Gogh en Japan* (2006)

Hans Luijten, *Van Gogh en de liefde* (2007)

Louis van Tilborgh, *Van Gogh en de zonnebloemen* (2008)

Voor informatie: www.vangoghmuseum.nl/museumpublicaties

BEELDERANTWOORDING

Alle werken en brieven uit de collectie van het Van Gogh Museum zijn eigendom van de Vincent van Gogh Stichting. De fotorechten behoren toe aan de instellingen zoals vermeld in het bijschrift, en de fotografen: ill. 45 Joseph Zehavi; ill. 34, 37 RMN/Hervé Lewandowski; ill. 40 RMN/Michèle Bellot

Omslag voorzijde: Schets in een brief aan Theo, detail, Den Haag, 31 juli 1882 (252)

Titelpagina: Vincent van Gogh, *Stilleven met aien*, detail, 1889, Kröller-Müller Museum, Otterlo

Omslag achterzijde: Schets in een brief aan Theo, 'Zaaier met ondergaande zon', detail, Arles, ca. 21 november 1888 (712)

COLOFON

Van Gogh in focus wordt gepubliceerd onder auspiciën
van het Van Gogh Museum, Amsterdam

Redactie Van Gogh in focus

Chris Stolwijk, Leo Jansen, Heidi Vandamme, Suzanne Bogman

Redactionele begeleiding serie

Iris Roggema, Taal & Tekstwerk, Nijmegen

Hoofd publicaties

Suzanne Bogman

Redactie-assistent

Geri Klazema

Productie

Tijdsbeeld & Pièce Montée, Gent

Onder leiding van Ronny Gobyn

Vormgeving

Griet Van Haute, Gent

Fotogravure en druk

Die Keure, Brugge

© 2009, eerste druk 2007, Van Gogh Museum, Amsterdam

www.vangoghmuseum.nl

ISBN 978 90 7931 014 2

Niets uit deze publicatie mag door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook worden
verveelvoudigd of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

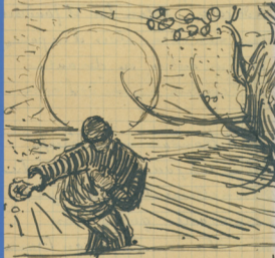
Vincent van Gogh was niet alleen een baanbrekend schilder maar ook een fervent briefschrijver. Zijn bewaard gebleven correspondentie is de neerslag van een bewogen leven. De brieven vormen het verhaal van Van Goghs zoektocht naar zijn bestemming die tot het kunstenaarschap leidde; van de hechte band met zijn broer Theo, de enige die hem altijd bleef steunen; van zijn soms moeizame vriendschappen en zijn behoefte aan erkenning; en van zijn passie voor kunst en literatuur. Achter dit fascinerende verhaal gaat een tweede schuil: dat van de brieven zelf. De meer dan 120 jaar oude originele documenten met de vele fraaie briefschetsen, waarvan de meeste in het Van Gogh Museum in Amsterdam worden bewaard, verbinden de kunstenaar én de briefschrijver met elkaar.

Deze tweede, herziene druk bevat de briefteksten en vertalingen uit de meest recente uitgave van Van Goghs correspondentie.

LEO JANSEN is conservator schilderijen in het Van Gogh Museum in Amsterdam en een van de bezorgers van de correspondentie van Vincent van Gogh.

VAN GOGH IN FOCUS

Et ce qu'ils ont tu le l
sur Eug Delacroix avois
sur la couleur dans la
arts, d'actes en de ch. Blan
Demandes leur donc cela d
smon s'ils n'ont pas tu
le lisent. Je pense n
plus qu'il ne peut paraît
études.

Dolci croquis de ma dernière t
encore un demeure. Immense ?
comme soleils. Ciel vert j
2000. l'arbre bleu de p
, t

ISBN 978-90-79310-14-2

